

TISUĆU I STO GODINA OD MORAVSKE MISIJE

Vjekoslav ŠTEFANIĆ, Zagreb

Proteklo je tisuću i sto godina od časa kada su solunska braća Konstantin i Metodije na čelu jedne bizantske misije krenuli iz carskog grada Konstantinopola u Veliku Moravsku noseći u svojem prtljagu prve slavenske knjige. Taj veliki jubilej obavezuje na počastan retrospektivan osvrt, jer mi se danas nalazimo na širokim tokovima jednog dugotrajnog kulturnog i književnog procesa koji je prolazio kroz stoljeća vrlo krivudavim i izlomljenim stazama, ali procesa koji su pokrenula ona dva bizantska putnika. U današnjem bogatstvu književnog stvaralaštva (kad računamo i na Nobelove nagrade!) gotovo smo spremni da zaboravimo da su Konstantin (Ćiril) i Metodije u svojim historijskim koordinatama prvi veliki slavenski učitelji, kulturni stvaraoci, osnivači sistematskog slavenskog pisma, književnog jezika i književnosti. Način na koji su oni vršili svoju misiju u duboko razjedinjenoj Evropi, među konzervativnim i ukrućenim srednjovjekovnim ambijentima, čini ih u našim očima pravim herojima i revolucionarima.

Konstantin (potkraj života nazvan monaškim imenom Ćiril) bio je i po sudu svojih suvremenika kao i današnjih učenjaka carigradski intelektualac, nazvan Filozof, vrlo visokog ranga. Roger Bernard ga je na jednom mjestu nazvao »jednim od najsjajnijih duhova devetoga stoljeća«. Vrlo je mlad postao nastavnik na visokoj školi u Carigradu, patrijaršijski bibliotekar, spreman filozof i teolog, oštrouman diskutant u vjerskim kontroverzama. Svojom misionarsko-učiteljskom metodom najprije među Arapima u Samarri i zatim među Hazarima (860—861) — gdje je pokazao i vrlo dobre diplomatske sposobnosti — stekao je carsko povjerenje za najvažniju i najtežu misiju, tj. među moravskim Slavenima, koja ga je sudbinski povezala sa Slavenstvom. Svojim misijama Konstantin je postao jednim od ista-

knutih nosilaca bizantske civilizacijske ekspanzije koja je djelovala iz Bospora na jednoj strani prema Arapima a na drugoj prema Slavenima.

Konstantina je na putu u Hazariju (između Dnjepra i Kaspijskog mora) i zatim u Moravsku pratio brat mu Metodije, bivši carski upravni činovnik među makedonskim Slavenima i zatim monah i iguman u manastiru na Olimpu na maloazijskoj obali, koji je poslije Konstantinove smrti u Rimu 869. požrtvovno preuzeo na sebe sav teret misije među Slavenima.

Sudbonosan put naše Braće u Moravsku 863. godine osvjetljaju i determiniraju presudne historijske okolnosti. Politička konstelacija nagnala je moravskog kneza Rastislava (Rostislava) da u cara Mihajla zatraži pomoć protiv istočnofranačkoga kralja Ludovika koji se upravo bio udružio s Bugarima. Rastislavu je bilo do toga da osigura političku samostalnost i slobodu svoje kneževine koja je bila ugrožena ne samo vojnom i političkom silom nego isto tako i kulturnim i crkvenim pritiskom njemačkog svećenstva. U ono se doba nije dala zamisliti politička samostalnost bez crkvene samostalnosti, tj. bez vlastitog biskupa ili nadbiskupa, jer je civilnu vlast u duhovnom smislu čuvala hijerarhija s čitavom organizacijom klera. A Moravska je već otprije bila kristijanizirana od bavarskog svećenstva i nalazila se pod jurisdikcijom biskupije u Passau odnosno nadbiskupije u Salzburgu gdje je bilo središte misionarske ekspanzije zapadnog kršćanstva. Stoga je razumljivo da je Rastislav imao na pameti velike planove kad je cara Mihajla zamolio da mu pošalje, kako kaže Konstantinov slavenski životopis (ŽK), jednoga biskupa i učitelja koji će učiti moravski narod u kršćanskoj vjeri na slavenskom jeziku. Čak je izrazio nadu da bi i drugi narodi (bez sumnje slavenski) mogli slijediti njihov primjer.

Ipak Carigrad nije u Moravsku poslao biskupa, jer se znalo da moravski teritorij ne potpada pod carigradsku patrijaršiju te da ona nema prava ondje postavljati biskupe. K tome Konstantin (Ćiril) je ozbiljno shvaćao svoj zadatak među moravskim Slavenima te je znao da za osnivanje jedne nove crkvene pokrajine ne bi bilo dovoljno samo imenovanje biskupa, nego da je potrebno odgojiti svećenički pomladak i narod te steći njegovu privrženost sasvim drugačijim metodama nego što su bile metode karolinških misionara; istom poslije prve uspješne faze moglo se misliti na crkveno osamostaljenje, ali u sporazumu s rimskim papom.

Konstantinova koncepcija, nova misijska metoda, osnivala se na uvjerenju da bi bilo iluzorno doći među zapadne Slavene, na teren Zapadne crkve s grčkim jezikom i bizantskom liturgijom suprotstavljajući je latinskom jeziku i liturgiji; trebalo je stvoriti nešto novo, srednje, a to bi bilo: podići dotad nekultivirani slavenski jezik na dostojanstvo književnoga jezika pa čak i više, na jezik vjerskog kulta. To su braća Konstantin i Metodije kasnije proveli.

Za ispravnu ocjenu čitava ćirilometodijskog djela potrebno je imati jasne odgovore na pitanja: s čim su Braća pošla u Moravsku i na što su naišla u Moravskoj. Ta naoko jednostavna pitanja u stvari su vrlo složena i teška tako da su učenjaci dosad bili vrlo nesložni u odgovorima na njih, a posvemašnje sloge nema ni danas, jer izvori ne daju jasnih odgovora na sve što nauku nužno mora zanimati. U tim su pitanjima uključeni i ovakvi problemi: kojim su slavenskim jezikom i pismom pisali Konstantin i njegovi učenici? Slavistika je doduše već odgovorila da je taj jezik bio jedan dijalekat istočne Makedonije, ali još se i danas vrlo živo postavlja pitanje je li Konstantin izumio glagoljicu ili ćirilicu. I premda je većina ozbiljnih učenjaka odlučno za glagoljicu, ipak sve jedna za drugom niču teorije o genezi glagoljice tj. da li je nastala evolucijom iz jednog nuklearnog starijeg slavenskog pisma (Ohienko), da li iz grčkog minuskulnog pisma (Jagić), odnosno izborom iz grčkog i orijentalnih pisama (Vajs), da li iz latinskog kurzivnog pisma (Hocij) ili iz gotskog pisma, da li ona predstavlja izbor iz specijalnih stručnih znakova grčke trgovačke i astrološke prakse (Granstrem) ili je ona originalna tvorevina na bazi stilizacije geometrijskih likova (L'vov) itd. Osim toga još se i danas neki vraćaju uporno na tezu da je ćirilica ustrojena već prije glagoljice i da je Konstantin (Ćiril) priređujući glagoljicu iz ćirilice preuzeo neke znakove (E. Georgiev). No ako hladno odvagnemo argumente, mogli bismo se danas složiti u konstataciji: da je glagoljica Ćirilovo pismo, da je to pismo novo, da je ono za svoje vrijeme savršeno fonetsko pismo i da neke njegove karakteristike i slabosti (npr. po dva znaka za glas o i za glas i) nedvoumno dokazuju samo to da je tvorac ovog grafijskog sistema imao pred sobom obrazac grčkog alfabeta itacističkog izgovora. Za ćirilicu se još nije moglo dokazati da bi kao sistemizirano slavensko pismo bilo u upotrebi prije Konstantina (Ćirila). Nije opovrgnuto Hrabrovo svjedočanstvo da Slaveni prije pokrštenja nisu imali pisma, a da su se nakon pokrštenja služili grčkim

ili latinskim pismom »bez ustrojenja« tj. bez sistematskog prilagođenja tih alfabeta slavenskom glasovnom sistemu.

Prirodno je, a djelomice je potvrđeno i izvorima, da su se i grčki misionari s istočne strane kao i franački sa zapadne strane trsili da novopokrštenim Slavenima dadu osnovne kršćanske formule na njihovu narodnom jeziku, pa su ih stoga i zapisivali svojim pismenima. Osim toga morali su stvarati i tanaki sloj pomlatka među domorodačkim stanovništvom koji su učili čitati i pisati. Bez sumnje su Konstantin i Metodije baš u ovom tankom sloju mladih slavenskih đaka našli prvi oslonac svojim planovima već na Balkanu, a pogotovo u Moravskoj i Panoniji. Naime, začuđuje njihov nagli uspon i uspjeh.

I doista opravdano je pitanje: kako je mogao Konstantin u tako kratko vrijeme, tj. od dolaska moravskih poslanika 862. do odlaska u Moravsku u proljeće 863. i stvoriti novo pismo, i uvježbati ga, i na slavenski jezik tako zrelo (ne početnički) prevesti čitav Evangelijar (Aprakos) i možda još koji tekst. Konstantinova i Metodijeva legenda, naravno, pripisuju taj veliki uspjeh božanskoj inspiraciji, ali mora se pretpostaviti da se Konstantin već otprije pripremao na sličnu misiju među Slavenima i da je zbog toga baš na nj pao carski izbor da pođe u Moravsku. U Metodijevoj legendi (ŽM) kaže se da su se Braća, kad su dobila nalog od cara, dala na molitvu »sъ iněmi iže běahu togože duha jęgože i si«, dakle postojala je već jedna družba istomišljenika ili đaka koji su bili spremni da pomognu Konstantinu u njegovoj prevodilačkoj ili pisarskoj aktivnosti na slavenskom jeziku. Vjerojatno je zametak te družbe nastao oko igumana Metodija na Olimpu gdje je neko vrijeme boravio i brat mu Konstantin, a Metodijev je učenik ondje bio i Kliment, jedan od glavnih suradnika solunske Braće u Moravskoj. Možda se dakle na Olimpu začela misao o slavenskoj misiji i o osnivanju slavenske pismenosti.

U okviru postavljenog problema o hitnom uspjehu Konstantinovu (i Metodijevu) uvlači se i komentar one vijesti Konstantinove legende (gl. VIII, 15) da je on na Hersonu našao Evandjelje i Psaltir »rusьskymi pismeny pisano« i čovjeka koji je tim jezikom govorio te je i sam taj jezik naučio. Neki su ruski učenjaci inzistirali na tumačenju da se ovdje radi o slavenskom prijevodu, ali se tome protive historijski razlozi. Drugi govore o gotskom prijevodu, a posljednjih godina se ozbiljni slavisti priklanjaju mišljenju da se tu radi o »surskom« tj. o sirsom prijevodu evandjelja, a u Ćirilovu prijevodu danas stručnjaci doista vide neke sirske tragove. Bilo kako mu drago,

jedno je sigurno da danas nemamo dokaza da bi postojala neka ozbiljnija slavenska pismenost prije Konstantina-Ćirila, što bi čovjek mogao biti sklon vjerovati sudeći po jezično i stilski savršenom prijevodu biblijskih dijelova koji su do nas došli makar i iz nešto kasnijeg vremena. Čak se već danas može reći da su kasnije intervencije izvršene u Ćirilovu biblijskom tekstu išle na gore.

Konstantinov sudbonosni korak na Zapad, u Moravsku, u pratnji Metodija i ostalih, uslijedio je u proljeće 863. Radilo se o jednoj bizantskoj kulturno-političkoj misiji koju je pratio blagoslov cara Mihajla i patrijarha Fotija koji su, u času kad su se zaoštravali odnosi između Carigrada i papinskog Rima kao i između Moravske kneževine i njemačke države (i klera), u tu misiju polagali velike nade o vezivanju zapadnih Slavena uz Carigrad. Prirodno, Konstantin i Metodije nosili su sa sobom ne samo nove slavenske knjige koje će im za početak poslužiti za podučavanje i za bogoslužjenje, nego su nosili, bez sumnje, i pomoćne grčke knjige; u srcu su nosili bizantski patriotizam kojem su ostali vjerni do kraja života; nosili su svoje znanje grčke civilizacije i svoje navike među koje ide bizantska liturgija i pjesništvo pa čak i oni spisi što ih je Konstantin prije svojega slavenskog perioda napisao na grčkom jeziku; konačno nosili su sa sobom i tijelo svetog Klimenta pape što ga je Konstantin bio pronašao na Hersonu — što za uspjeh njihove misije nije bilo od malenog značenja i što upućuje na mišljenje da su već tada računali s mogućnošću da jednoga dana pođu u Rim i da tim moćima osvoje naklonost pape i Rimljana.

Nade cara ni patrijarha nisu se ispunile, jer se konstelacija političkih odnosa već 864. izmijenila, Ludovik njemački je tada provodio u Moravsku uz krvave borbe. Rastislav je morao priznati Ludovikov suverenitet. Ali Konstantinova misija nije napustila Moravsku — prevagnuo je njen učiteljski karakter nad političkim. Politička nesigurnost Moravske kneževine nasuprot jake njemačke države i hijerarhije bila je razlogom da se misija solunske Braće stalno morala boriti s velikim poteškoćama. Što se održala, više je zasluga narodnih masa kojima su omiljeli uvođenjem slavenskog jezika u sve crkvene čine negoli potpora kneževa. Drugi je razlog uspjehu velika lična, moralna i intelektualna snaga obojice braće.

K tomu treba imati na umu da Moravska kao ni kasnije Panonija nisu za Konstantinovu misiju bile tabula rasa gdje bi oni trebali da započnu sve iz početka. Tu ih je dočekao knez, dao im na raspolo-

ganje već postojeće crkve i predao im četu mladih ljudi na učenje. Ovdje je kristijanizacija bila provedena u etapama, po misionarima koji su dolazili s mnogih strana, a naročito su ovdje djelovali irsko-škotski misionari u toku VIII stoljeća i karolinški (bavarski) u prvoj polovici IX stoljeća. Irsko-škotska metoda išla je za tim da se odgoji domaći kler koji bi nastavio njihovu djelatnost. Treba pretpostaviti da su i ovi stranci kao i njihovi domaći učenici, pored bogoslužjenja na latinskom jeziku, morali narodu propovijedati na narodnom jeziku, na tom jeziku dati mu osnovne kršćanske molitve i formule i da su oni u svojoj pastirskoj službi morali u svoje latinske knjige dodavati glose na narodnom jeziku latinskim slovima pa takvi njihovi najnužniji pismeni zapisi predstavljaju neznatnu slavensku predćirilometodijevsku pismenost. U jednoj aliterarnoj i poganskoj sredini ne bi Braća mogla odgojiti solidan pomladak i s njima otići 866. godine u Rim na ređenje. To isto se mora reći za Koceljenu Panoniju gdje su odmah dobili na odgoj i ređenje 50 učenika (kako to veli ŽK). Učenici su imali da se preodgoje na novim slavenskim (glagoljskim) liturgijskim knjigama koje su im bez sumnje služile kao udžbenici.

Ćirilometodijevska aktivnost, nasuprot dotadašnjoj misionarskoj praksi među Slavenima u srednjoj Evropi, bila je svakako revolucionarnog karaktera. Taj karakter ima naročito uvođenje slavenskog jezika i pisma u liturgiju i književnost. Uvođenje narodnog jezika u crkvu nije ni na Istoku bilo dobro gledano, a još manje na Zapadu. Dok su na Istoku neki stari kulturni narodi imali u crkvi svoj jezik (npr. sirska, armenska i koptska), jer grčki univerzalizam nije imao snage da ih istisne, na Zapadu je univerzalizam latinskog jezika bio totalan zahvaljujući jačoj snazi i disciplini Rimske crkve. Stoga je posve razumljivo da je na cijeloj zapadnoj liniji kuda se protezala ili se pročula Konstantinova novotarija ona izazvala oštar otpor i osudu. Ta — kako je kasniji izvori nazivaju — »Methodii doctrina« kod ortodoksnih je latinaša uvijek izazivala asocijaciju heretičnosti, a u X stoljeću izvori Metodija izravno zovu heretikom. Takva shvaćanja, po kojima samo tri jezika — grčki, latinski i židovski — imaju pravo na dostojanstvo liturgijskog jezika, Konstantin je gorko iskustvo u Moravskoj i zatim 866. i 867. u Veneciji i Rimu. Sam ih je žestoko napao nazvavši ih »trojezičničkom herezom«. U teškoj diskusiji u Veneciji on ih je osudio klasičnim argumentima: »Zar božja kiša ne pada na sve jednako? i zar sunce ne svijetli nad svima jednako? zar svi ne dišemo isti zrak? Kako se dakle vi ne stidite uzimati

samo tri jezika, a svim ostalim narodima i plemenima nalažete da ostanu slijepi i gluhi!» (ŽK XVI 4-5). Vrlo je vjerojatno da je Konstantin svoju apologiju slavenskog jezika i napisao u posebnom spisu za papinsku kuriju neposredno pred svoj dolazak u Rim 866. i da je ona tada imala presudno značenje u držanju Rima.

Za prvog boravka u Moravskoj (863—866) Konstantin je sa svojim bratom — usprkos borbama s njemačko-latinskim trojezičnicima — uspio da organizira sve kako bi mogla početi da funkcionira jedna nova slavenska crkvena provincija. Priredio je neophodne knjige za bogosluženje: ŽK 15 pripovijeda da je preveo sav »сръковнѹй чинъ« i da je moravske učenike naučio »utrъnici i časovomъ i večer'ni i pavečer'nici i tainěi služ'bě«; a ŽM 15 veli za Metodija da je već prije s bratom (dakle jamačno u Moravskoj) preveo »рѣсалтырь... i evangelije съ апостолаъ и избраными служъбамы църквыныи«. Po sudu stručnjaka, bili su to svi potrebni tekstovi za vršenje redovne oficijature klera kao i za liturgiju u užem smislu (misu). Osim toga misli se da je Konstantin već u Moravskoj priredio jedan tekst bizantske zbirke zakona (Ekloge) tzv. Zakon sudnyj, adaptiran moravskim prilikama, što je bilo neophodno za organizaciju jedne crkvene provincije. Nije sigurno da li su Braća već u ovom prvom moravskom razdoblju prevela čitava četiri Evanđelja — nadopunivši svoj u Carigradu priređeni Evangelijar — ili je to kasnije uradio Metodije. K ovakvoj prevodilačkoj aktivnosti treba pribrojiti i stalno poučavanje naroda i odgajanje mladog naraštaja. I kad je tako bio stvoren teren i sazreo slavenski klerički kadar koji su Braća dobre tri godine pripremali, bilo je nužno da se misli na propisno crkveno ređenje učenika i da se zbog toga krene u Rim kako bi se s kurijom raščistilo pitanje prava na slavensku liturgiju i na eventualno organiziranje moravske crkvene provincije.

Ako je dolazak u Veliku Moravsku za solunsku Braću predstavljao korak na Zapad, onda je njihov put u Rim 866. bio svakako slijedeći korak u tom pravcu. U tom smislu mogao je da djeluje čak i njihov boravak u Panoniji, kneževini kneza Kocelja, koji je doduše priznavao suverenitet njemačkog kralja, ali je bio vrlo odrešit pristaša i zaštitnik slavenske misije. U njegovoj zemlji je već bila provedena kristijanizacija iz salcburškog centra, među njegovim klerom koji je već otprije imao osnovne kršćanske formule na domaćem jeziku i na latinskom pismu (čemu su nešto kasnija jeka Brižinski spomenici) bilo je naprednih ljudi koji su isto tako kao i sam knez znali za dje-

latnost solunske Braće u Moravskoj i podržavali je. Stoga je knez odmah mogao dati Braći na školovanje 50 đaka, a među njima je bez sumnje bilo i zrelijih svećeničkih kandidata koje su Braća mogla da vode u Rim na ređenje. Kocelj im je dao pratnju i svu pomoć za put u Rim, a njegove veze s Rimom su se i kasnije pokazale vrlo korisnima za Metodija.

Puls Zapada osjetili su solunski misionari još jednom za svojega kratkog predaha u Akvileji i Veneciji gdje su imali težak sukob s »trojezičnicima«, ali ugodan im je bio dodir s bizantskom kolonijom u Veneciji i poziv pape Nikole I da dođu u Rim.

U Rimu je uslijedio o Božiću 867. vrlo svečan doček (naročito zbog toga što su Braća donijela moći rimskog pape Klimenta), novi papa Hadrijan II čak je potvrdio slavensko bogoslužje i blagoslovio slavenske knjige, Metodija je zareadio za svećenika, tri učenika je dao po drugim biskupima zaređiti u svećenički red. Konstantin je sa svojim ljudima danima pjevao po rimskim crkvama obrede na slavenskom jeziku. Triumf! Ovdje su se Braća dugo zadržala. Boravili su u manastiru među grčkim monasima. Ugled je uživao osobito Konstantin glasom svoje učenosti i svetosti pa je stekao pristaša i prijatelja u vrhovima rimske hijerarhije. Rimski boravak iskoristili su u radu za svoje misijske planove na koje je rimska Crkva imala da dade i svoj placet, ali i svoj biljeg. Ali tu je Konstantin obolio, zatim se zamonašio uzevši novo ime Ćiril i umro 14. februara 869. sa 42 godine života. Na samrti molio je Metodija neka se ne vraća u svoj manastir na Olimpu nego neka nastavi slavensku misiju. Ćiril je bio pokopan u crkvi sv. Klimenta gdje je s kultom Klimentu nastao i kult u čast Ćirilu. I značajno je da kasniji napadaji na slavensko bogoslužje nikad ne impliciraju Ćirilovo ime nego samo Metodijevo, samo njega proglašavaju heretikom.

Rimski boravak i sve ono što je za njim slijedilo implicira za nauku mnoštvo problema vrlo raznorodne prirode, političke, crkvenopolitičke, liturgijske i književne. Tu problematiku kompliciraju nagle promjene u odnosima između tadašnjih faktora na pozornici evropske politike. U igru su ulazili: rivalitet između rimskog papinstva i carigradske patrijaršije (ili bolje bizantskog carstva), borba oko prevage vlasti između franačkih kraljeva i rimskih papa što je uključivalo različite vidove među kojima i pitanje jurisdikcije nad pojedinim pokrajinama, aktualna je bila stalna borba između njemačkih suverena i pograničnih slavenskih plemena oko pitanja nji-

hove samostalnosti, a konstelacije snaga su znali iznenada poremetiti upadi Saracena. U takvim prilikama relevantna je činjenica da je Bugarska g. 864., a pogotovo 866. i konačno 870. u crkvenom pogledu pala definitivno pod bizantski utjecaj i carigradsku patrijaršiju i da je time rimska kurija izgubila bitku za Bugarsku. Intransigentnost rimskih papa prema osnivanju samostalnih crkvenih pokrajina na slavenskom nacionalnom području, a prema tomu i prema pojavi slavenskog liturgijskog jezika morala je da se mijenja iz straha od većih gubitaka u srednjoj Evropi. Tu politiku su inaugurirali pape Nikola I (858—867), Hadrijan II (867—872) i Ivan VIII (872—882). Osnivanje jedne nove metropolije za Slavene na istočnoj granici franakog imperija narušavalo bi sporazume o crkveno-teritorijalnoj podjeli s karolinškim vladarima i izazvalo jak otpor njemačke hijerarhije, ali bi afirmiralo direktna prava rimske kurije (Stolice svetog Petra) u osnivanju biskupija i postavljanju biskupa, a privezalo bi Slavene uz Rimsku crkvu. Stvar nije bila tako jednostavna, a niti se razvijala bez kolebanja ali takva je koncepcija bila u zraku.

Poslije Ćirilove smrti knez Kocelj je od pape Hadrijana zatražio da mu pošalje Metodija (naravno, da bi nastavio započetu misiju među panonskim i moravskim Slavenima) čime je u neku ruku preuzeo inicijativu koju je prije imao moravski Rastislav. Papa je poslao Metodija Kocelju s pismom u kojem su stajale vrlo značajne riječi: »Ne šaljem ga samo tebi nego svim slavenskim zemljama kao učitelja od Boga i od svetoga apostola Petra«. Istovremeno papa šalje pismo knezovima Rastislavu i Svatopluku (koje donosi ŽM) u kojem potvrđuje da su oni tražili učitelja od cara Mihajla koji im je poslao filozofa Konstantina s bratom, a oni da su — pošto su vidjeli da njihove zemlje pripadaju apostolskoj stolici — uradili po crkvenom zakonu i došli k papi. Ujedno papa posve otvoreno odobrava slavensko bogoslužje uz jedno ograničenje da na misi čitaju poslanicu i evanđelje najprije latinskim jezikom a onda slavenskim.

Navedenim pismima je papa Metodija u stvari imenovao papin-skim legatom slavenskih pokrajina, ali se knez Kocelj nije time zadovoljio, on je od pape zatražio davno željeno rješenje — samostalnu metropoliju. Kocelj, premda stvarno njemački markgrof, postupa kao samostalan vladar te šalje Metodija natrag u Rim sa svečanom pratnjom tražeći da se Metodije posveti za biskupa na stolici prada-vne biskupije u Sirmiumu (Srijemu). Papa Hadrijan je prijedlog prihvatio pa je time, vjerojatno 870, osnovana panonsko-moravska

nadbiskupija na terenu koji je pripadao salcburškoj nadbiskupiji. Bio je to izazov njemačkoj hijerarhiji, ali je papa svoj postupak opravdao time što je uskrisio staru srijemsku metropoliju i podvrgao je direktno rimskoj kuriji. Bio je to sve dokaz velikog ugleda i snage kneza Kocelja kao i Metodija, a ujedno i dokaz da je u Panoniji ćirilometodijska misija doživjela munjevit uspjeh i čvrst korijen u narodu. Stoga se archiprěsbiter Richpaldus, predstavnik salcburškog nadbiskupa u Panoniji, uvrijeđen vratio u Salzburg, a spis »De conversione Bagoariorum et Carantanorum« koji je nastao u salcburškoj sredini i pokušavao dokazivati prava te nadbiskupije u Karantaniji (Panoniji) s ogorčenjem priznaje kako je takav red vladao u onim krajevima dok nije neki Grk Metodije zaveo narod, izumio slavenska pismena i omrznuo u narodu latinski jezik i rimsku nauku (*Usque dum quidam Graecus Methodius nomine noviter inventis Sclavinis litteris linguam Latinam doctrinamque Romanam atque litteras auctoriales Latinas philosophice superducens vilescere fecit cuncto populo*. Izd. Kos 139—140).

Očito je da je papinska politika u to vrijeme išla za tim da se stvori jedna nova snaga koja bi stajala između dviju velikih sila koje su, svaka na svoj način, Rimu znale biti neugodne, tj. između njemačke i bizantske države. Ali Metodijeva stvar je od početka imala jednu slabu stranu, a to je nedovoljna politička potpora civilnih vladara: ni Kocelj, a ni Rastislav i Svatopluk u Moravskoj nisu bili dosta jaki ni samostalni, a još manje složni vladari. Eto upravo u času kad se za Metodija osniva nova nadbiskupija, Rastislav se zapleo u rat s Nijemcima, a Svatopluk ga izdaje i predaje Nijemcima te, zbog održanja na vlasti, lavira i paktira s neprijateljima ćirilometodijske misije te će tako pripomoći svim nedaćama što će ih doživjeti Metodije kao i katastrofi što će na kraju zadesiti njegovo djelo u Moravskoj. Bit će to i kraj navedene papinske politike.

Gnjev bavorskih biskupa zbog osnivanja panonske nadbiskupije (više nego zbog uvođenja slavenskog jezika u crkvu) išao je tako daleko da su Metodija na povratku u Moravsku uhvatili, zlostavljali i držali ga gotovo tri godine u zatvoru u Švabskoj. Na intervenciju novog pape Ivana VIII (pričem je posredovao sam knez Kocelj) koji je bavorske biskupe kaznio suspenzijom, Metodije je bio oslobođen g. 873. A da je u tom času papa Ivan mislio i na proširenje Metodijeve sirmijske metropolije i na Srbe, dokaz je pismo što ga je 873. uputio srpskom knezu Mutimiru u kojem zagovara neka se Srbi vrate

panonskoj crkvenoj pokrajini koja je sada dobila biskupa; samo što to pismo vjerojatno nije imalo nikakvih posljedica.

Metodije se isprva vratio Kocelju (valjda ga je Kocelj i dopratio) u njegov Blatograd (Blatenski Kostel), a zatim — kad su se prilike u Moravskoj nešto sredile tj. prestao rat s Nijemcima — otišao je u moravski dio svoje nadbiskupije. Nije ipak isključeno da je odlazak u Moravsku uslijedio nakon vjerojatnog njemačkog prepada na kneza Kocelja, jer o njem nema više spomena u izvorima, a jedan kasniji dodatak spisu »De Conversione Bagoariorum . . .« (iz 12—13. stoljeća) veli da su Karantanci (Panonci) Metodija potjerali i da je pobjegao u kneževinu Moravsku. Bila bi to njemačka osveta nad Koceljem umjesto nad Metodijem koji je bio pod papinskom zaštitom.

No izvori govore da je Svatopluk 872. porazio Nijemce i da su Moravljani protjerali njemačke klerike i zamolili papu da im pošalje Metodija za biskupa. Kad je Metodije došao, Svatopluk ga je s narodom svečano dočekaao i predao mu sve crkve. Metodije je nastavio s organizacijom slavenske crkve i predao se književnom djelu. Ali Svatopluk mu nije zagarantirao miran rad. Kad je 874. sklopio s Nijemcima mir u Forchheimu, počeo je s njima praviti kompromise slušajući savjete lukavih protivnika Metodijevih svećenika Ivana iz Venecije i zlokobnog Wichinga. Svatopluk i njegovi velikaši sve su se više priklanjali u javnom životu njemačkoj stranci, a Metodije im se posebno zamjerio tražeći od njih vršenje strogih ženidbenih propisa.

Iz takve sredine niknule su nove optužbe protiv Metodija: da služi bogoslužje slavenskim jezikom koje da je papa Ivan g. 873. zabranio (o kojoj zabrani se ništa pouzdano ne zna) i da je njegovo učenje heretičko. Svatopluk nije imao smisla za dalekosežne Metodijeve koncepcije, kojima je srž bila baš slavenska pismenost i bogoslužje, nego je išao na licitaciju o ortodoksnosti sa svojim nacionalnim neprijateljima. Poslao je g. 879. u Rim svećenika Ivana s optužbama protiv Metodija. Papa je pismeno pozvao Metodija da odmah dođe u Rim naloživši mu ujedno da služi misu samo na latinskom ili na grčkom jeziku. U proljeće 880. došao je Metodije po treći put u Rim, ali je istodobno došao u Rim i Nijemac Wicking koga je poslao Svatopluk da ga papa redi za biskupa, naravno, s pramišlju da bude ne samo Metodijev takmac nego i nasljednik.

Metodijeva ličnost uspjela je u Rimu ne samo opravdati se nego papu Ivana predobiti za svoje koncepcije. Iz papinskog pisma Sva-

topluku («*Industriae tuae*»), pisana u mjesecu junu 880. zrače upravo Ćirilove i Metodijeve ideje: pošto je utvrdio da Metodijev Vjeruju odgovara učenju rimske crkve, pošto je potvrdio njegov nadbiskupski »privilegij« i naložio da mu se svi pokoravaju, pa i novoposvećeni biskup u Nitri Wiching, odobrio je slavensko pismo što ga je izumio filozof Konstantin i naložio («*iubemus*») da se slavenskim jezikom vrši bogoslužnje, a ne samo u tri jezika; ne protivi se pravoj vjeri pjevati misu ili bogoslužne časove u slavenskom jeziku, jer onaj tko je stvorio tri glavna jezika stvorio je i sve druge jezike. Ipak je ponovio zahtjev da se evanđelje čita najprije na latinskom, a onda na slavenskom jeziku, a Svatopluku je lično poručio, ako voli slušati latinsku misu, neka mu se služi latinski.

To pismo je dokaz da je Ivan VIII odlučno pošao već zacrtanim pravcem politike dvojice svojih prethodnika tj. da se stvori nova, slavenska jezgra u srednjoj Evropi koja bi bila neposredno povezana s Rimom. Ali papinoj i Metodijevoj politici bacao je klipove među kotače Wiching čak drskim falsificiranjem papina pisma, a kratkovidni Svatopluk mu je nasjedao. Pritisak zapadnih vladara, osobito Nijemaca, na papu te Svatoplukovo paktiranje s njemačkim svećentvom Metodiju je moglo ulijevati slabe nade da će se njegova crkva na zapadu moći održati. Kako je u to doba tj. 879—880. nastao nov odnos između pape i Carigrada, pri čemu je papa priznao Fotija za patrijarha i od cara molio pomoć protiv Saracena, morao je Metodije misliti da je došlo vrijeme da svojoj slavenskoj misiji otvori put na teren bizantske sfere tj. na Balkan. Stoga je jamačno preko svojih znanaca u Carigradu isposlovao da mu se uputi carski poziv da dođe u Carigrad, što je i uslijedilo. Njegov put je, čini se, bio i u skladu s papinim željama, jer su mu carigradski monasi teško zamjerali što je priznao Fotija, a tu je mogao da posreduje Metodije. On je bio u Carigradu 882. srdačno primljen od civilne i crkvene vlasti, one su odobrile njegovo učenje, zadržali iz njegove pratnje jednog svećenika i jednog đakona s knjigama te mu dali pratnju za put natrag do Moravske. Metodijevi učenici što su ostali u Carigradu bez sumnje su imali da izvrše važan zadatak u širenju slavenske knjige među bizantskim Slavenima, a možda im se pridružio još koji od starih Konstantinovih učenika koji su ostali u Carigradu u času kad su solunska Braća otputovala u Moravsku. U objašnjenje Metodijeva puta u Carigrad ide svakako i to što je želio da uspostavi dobre odnose s carem Vasilijem, jer i sama Metodijeva legenda (ŽM) veli

da su njegovi neprijatelji govorili da je car srdit na njega. Da li je Metodije tom zgodom dao Bizantincima kakve koncesije u pogledu učenja (filioque), nije poznato, no svakako nije taj put značio posvećeni naslon na Bizant, jer inače ne bi bio moguć njegov daljnji opstanak u Moravskoj. Njegov uspjeh u Carigradu bio je s druge strane poremećen smrću pape Ivana VIII te iste godine (882), a da ta smrt nije toga časa donijela negativnih posljedica u Moravskoj, uzrok je sukob u koji se baš tada zapleo Svatopluk s njemačkim vojvodom Arnulfom. Tako je Metodije dobio nekoliko mirnih godina u kojima se mogao posvetiti svojem učiteljskom i književnom djelu.

ŽM 15 priča da je tada uzeo dva svećenika skoropisca i da je ubrzo preveo s grčkog jezika na slavenski sve knjige (Svetog pisma) izuzev Makabejce, i to počevši od mjeseca marta do dvadeset i šestoga dana mjeseca oktobra. Taj je dan uzet možda više u simboličnom nego u stvarnom značenju, jer je toga dana po grčkom kalendaru padao dan svetoga Dimitrija, srijemskog mučenika i zaštitnika Soluna pa je Metodije taj dan proslavio svečanom mističnom žrtvom (misom) u čast istog sveca koga je slavenska misija naročito štivala. Zatim se u ŽM dodaje da je Metodije bio već prije s bratom preveo Psaltir i evanđelje s Apostolom te izabranim crkvenim službama. Tada je, veli se dalje u ŽM, preveo i Nomokanon i Knjige otaca («отъчъsky knjig»).

Potkraj života označio je Metodije za svoga nasljednika jednoga od svojih učenika, Gorazda, s obrazloženjem: on je vaše zemlje slobodan muž, dobro učen u latinskoj knjizi (jeziku), pravovjieran (ŽM 17). U toj lapidarnoj rečenici odjekuje Metodijeva zla slutnja, kao da kaže: na ovom teškom moravskom terenu, stalno izvrgnutom njemačko-latinskom pritisku, možda bi slavensku crkvu mogao da spasi domaći čovjek, Moravljani, odgojen u latinskom jeziku, ali nikako stranac Grk. Kao da se tu već cilja na neki bilingvitet. I doista kad je doskora Metodije umro dne 6. aprila 885. učenici su ga opojali službom na latinskom, na grčkom i na slavenskom jeziku. Pokopali su ga u njegovoj stolnoj crkvi za koju se ni danas tačno ne zna gdje se nalazila. Prije se mislilo na okolicu Velehrada, a novija arheološka otkrića upućuju na današnje selo Mikulčice u okolini današnjeg Hodonina.

Ono što su za života mogli sprečavati svojom ličnom jačinom i žrtvama Ćiril i Metodije to se dogodilo poslije Metodijeve smrti. Njihova moravska misija ostala je bez zaštite. Na životu nije više

bilo ni pape Ivana VIII, zagovornika slavenske liturgije, a njegovo su mjesto zauzeli ljudi posve suprotne orijentacije u pogledu odnosa prema Bizantu kao i prema slavenskoj crkvi. Wiching, jedini biskup u Moravskoj, uz potporu Svatoplukovu slobodno je zagospodario moravskom nadbiskupijom, kako je to davno želio. Kao izaslanik Svatoplukov požurio se Wiching u Rim i pred novoizabranim papom Stjepanom teško ocrnio Metodija i slavensko bogoslužje kao here tičko i protivno papinskim pismima, pri čem se poslužio i falsifikati ma. Uspjeh nije izostao. Potkraj g. 885. papa je u pismu Svatopluku osudio Metodijev nauk o »filioque« i tobožnje njegovo sijanje razdora te zabranio slavensko bogoslužje kao nezakonito.

Neko vrijeme su trajale prepirke između njemačke i slavenske stranke. Moravski narod je bio odan Metodijevim učenicima, ali Svatopluk je predao crkve njemačkom kleru. U jednom času njegove odsutnosti njemački vojnici su divljački zlostavljali Metodijeve učeni ke i istjerali ih iz zemlje, a mlade su prodali kao robove Židovima. Ovi su ih prodavali u Veneciji gdje ih je otkupio jedan poslanik cara Vasilija. Izuzev Gorazda, najbolji Metodijevi učenici (Kliment, Naum, Sava, Konstantin) dospjeli su u Bugarsku. To se sve zbivalo za proljetnih mjeseci g. 866.

*

* *

Fatalnim udarom u Moravskoj zaključilo se prvo poglavlje u povijesti slavenske pismenosti i književnosti u kojem su prvi i glavni akteri bili Ćiril i Metodije. Glavna pozornica njihove aktivnosti — nakon prvih koraka na Olimpu i u Carigradu — bila je Moravska i Panonija. U drugom poglavlju nosioci književne djelatnosti među Slavenima postat će njihovi učenici znani (kao Kliment, Naum, Konstantin Bugarski) i neznani, a pozornica njihove djelatnosti premjestit će se prema jugoistoku u druge slavenske zemlje, naročito u Bugarsku.

Ćiril i Metodije (a naročito Ćiril) bili su prvorazredni bizantski intelektualci koji su svojom književnom kulturom premašivali latinske i njemačke hijerarhe s kojima su se sretali na Zapadu. Daleko su stršili među slavenskim masama i nižim klerom Moravske i Panonije. Njihova su srca naglo osvojili kako slavenskom riječju kojom su propovijedali i pjevali na oltarima tako i zagovaranjem narodne političke i crkvene samostalnosti. Svojim stavom budili su

slavensku nacionalnu samosvijest, a držanjem prema »trojezičnicima« glasno su propovijedali ravnopravnost i jednakost među narodima. Njihovo oslanjanje na narod, a ne na vladare, dakle antifederalan stav, daje njihovoj djelatnosti značaj demokratičnosti koji mi u historijskoj perspektivi umijemo cijeniti, ali njihovoj je stvari donio gorkih časova i konačno slom u Panoniji i Moravskoj.

Koji je bio ćirilometodijski opus u času njihove smrti i što su njihovi učenici i pristaše mogli da nose sa sobom kao njihovu baštinu?

Kao vođa jedne slavenske misije koja je sebi stavila u zadatak da za Slavene stvori novo pismo, utvrdi književni jezik i priredi cijeli repertorij priručnika za organiziranu crkvu i njeno bogoslužje Konstantin-Ćiril (a uza nj i Metodije) bio je osposobljen dobrim poznavanjem svega onoga što je zasjecalo u taj zadatak: filozofskih i teoloških disciplina, osobito biblijskih tekstova i njihove egzegeze; grčke patristike, osobito ideologije Grgura Nazijanskoga; kanonskog i civilnog prava; grčkog i slavenskog jezika istočne Makedonije (koji mu je možda bio i materinji jezik) kao i — makar i nepotpuno sirskeg i židovskog te na kraju latinskog; prakse u administraciji i organizaciji imao je osobito Metodije. Prirodno je da se Konstantin prije moravske misije služio u svojim spisima grčkim jezikom, a znao se njime poslužiti i kasnije. Najprije se spominje njegova pjesma iz mladih dana u čast Grgura Nazijanskog te himna Klimentu. Zatim su bez sumnje bile najprije grčki pisane one dispute na misijskim putovanjima po Istoku, osobito u Hazariji, kojih se odlomci nalaze prevedeni na slavenski jezik u ŽK (vjerojatno od Metodija). U Hazariji je preveo na grčki i osam poglavlja hebrejske gramatike (ŽK). I ona u ŽK tako živahno prepričana obrana slavenske liturgije na putu u Rim g. 867. bez sumnje predstavlja poseban Ćirilov grčki spis koji je bio namijenjen samome papi, a zatim preveden na slavenski.

Kao ćirilometodijsku slavensku baštinu najprije treba spomenuti glagoljsko pismo. Danas je već općenito u nauci prihvaćeno uvjerenje da je upravo glagoljica Ćirilovo pismo, da ono nije nastalo spontanom evolucijom iz nekog starijeg sistematskog pisma nego pretežno njegovim stvaralaštvom u kojem se mogu samo naslućivati neki tragovi Hrabrovih črta i reza ili nekih orijentalnih stilizacija. Jedno od važnijih svjedočanstava za to je upravo to što se glagoljsko pismo doista upotrebljavalo u Moravskoj i Češkoj (o čem

su glavni svjedoci Kijevski listići i Praški odlomci) te u Hrvatskoj gdje se trajno zadržalo i gdje ćirilica s istoka nije nikada dublje prodrła. Ni glagoljski spomenici pisani u toku X—XII stoljeća u Makedoniji ne bi bili shvatljivi da glagoljicu nisu u Bugarsku prenijeli Metodijevi učenici.

Ćirilova i Metodijeva baština je i prvi slavenski književni jezik. Ćiril je na čast književnog jezika podigao govor svoga rodnog kraja (u kojem su karakteristični bili nazalni glasovi *ę* i *o*, skupovi *št* i *žd* za praslavensko *t'*, *d'* i *kt*, razlikovanje tvrdoga i mekog poluglasa, dugi oblici u pridjevskoj deklinaciji itd) gotovo savršeno fonetski fiksiravši njegov glasovni sistem u azbuku. Školovan u rafiniranom bizantskom stilu Ćiril je i u slavenske prijevode uspio unijeti visok stil, muzikalnost rečenice i slobodno izražavanje u odnosu na predložak. Jezik prvih Ćirilovih prijevoda bio je u pravom smislu narodan jezik koji nije dotle bio književno kultiviran pa je trebalo genijalne snage da se premijesi za izražavanje tanahnih vjerskih i misaonih distinkcija. Ćiril je pritom iskoristio neke riječi bizantske civilizacije i adaptacije grčkih kalkova. Stupanjem na moravsko tlo Ćirilov je književni jezik nužno počeo dobivati prve nemakedonske crte iz lokalnog narodnog jezika (naročito u leksiku) i time počeo polako kretati u pravcu artificijelnog, općeslavenskog jezika. Taj širi i nadnarodnosni karakter dobivao je zarana taj jezik i time što Moravska nije bila jezično jedinstvena jer su u njoj bila i slovačka i češka i lužičkosrpska i poljska plemena, kao što nije bila jedinstvena ni Panonija u kojoj su se dodirivali zapadnoslavenski i južnoslavenski (slovenski) jezici. A treba imati na umu da je jezik ćirilometodijevih tekstova bio više manje službeni jezik jedne crkvene književnosti i crkvenog kulta kojim se bavio samo uzak krug ljudi. U Moravskoj i Panoniji ulazili su u taj književni jezik mjesni elementi, tzv. moravizmi i panonizmi, od kojih su neki već prije Ćirila i Metodija bili ušli u crkvenu terminologiju ovih Slavena zajedno s latinizmima i germanizmima ranije kristijanizacije.

Knjiški opus solunske Braće je pretežno receptivnog karaktera tj. sastoji se najvećim dijelom od prijevoda ili adaptacija grčkih i manje latinskih tekstova. Ti tekstovi su doduše imali praktičnu namjenu — kao što je bogoslužjenje, pouka u vjeri i moralu, pravne norme i slično — ali i u tim tekstovima ima i misaono i pjesnički visoko vrijednih dijelova (kao što su mnoga biblijska i liturgijska mjesta) za koja je trebalo stvaralačke snage da se adekvatno pre-

vedu, a našim književnim prvacima je to često savršeno uspjelo, katkada i ljepše nego u originalu. No u njihovu opusu ima i originalnog književnog stvaranja što ćemo još napose istaći.

Slavensku pismenost započeo je — kako jednodušno potvrđuju svi izvori — Konstantin-Ćiril, ali je njemu najuži suradnik postao brat mu Metodije, a donekle i neki učenici. Od repertorija tekstova nastalih u Carigradu, Moravskoj i Panoniji do 885. nije moguće pravo razlučiti što je doista plod Ćirilova, a što Metodijeva rada, jer su oni do Ćirilove smrti (869) radili zajednički i za zajednički ideal, onako kao što to autor Metodijeva žitija kaže da je Ćiril rekao bratu na samrti: »Gle, brate, bili smo zajedno upregnuti, jednu smo brazdu orali i ja na oranici padam dokončavši svoj dan.« (ŽM 7).

Kao prvu stvar što ju je Konstantin-Ćiril bez sumnje priredio morao je biti neke vrsti bukvar za praktično učenje i vježbanje u čitanju glagoljskih rukopisa — premda izvori o tom ništa ne govore. Moglo bi se čak misliti na neki gramatički spis ili priručnik o slavenskom jeziku, jer se iz sistema glagoljske azbuke kao i iz jezične stabilnosti vidi da je on znalački analizirao slavenske glasove i fonetski ih posve pravilno fiksirao. On je bio visoko obrazovan čovjek, lingvist koji je i prije pokazao interes za gramatiku — o čem daje njegovo Žitije više potvrda — čovjek takvog kova koji ne bi velikim planovima slavenske misije pristupio bez solidnih priprema.

Drugo Konstantinovo slavensko djelo, a prvo koje je posvjedočeno, jeste evangelijar ili izborno evanđelje koje je počinjalo riječima iz prve glave Ivanova evanđelja: »Isprva bě slovo i slovo bě u boga i bogъ bě slovo«. Ovo izborno evanđelje (aprakos, izbor odlomaka iz sviju evanđelja) bila je u stvari najosnovnija liturgijska knjiga za potrebe slavenske misije, jer iz nje su se mogli čitati propisani odlomci evanđelja na sve nedjelje i blagdane u godini, čak i u slučaju da sam svećenik nije liturgiju (misu) obavljao na slavenskom nego na grčkom ili latinskom jeziku. Kao što nam se nije nijedno Ćirilovo ni Metodijevo djelo sačuvalo ni kao njihov autograf ni kao autograf prvih njihovih učenika iz IX stoljeća, tako se nije sačuvalo ni ovo, ali prilično dobru njegovu sliku pružaju nam najstariji njihovi prijepisi, a to su *Assemanijev evangelijar*, glagoljski rukopis iz XI st., i tzv. *Savina knjiga*, ćirilski rukopis iz XI st. te drugi mlađi rukopisi.

Zatim je bio preveden *Psaltir*, tj. 150 recitativnih pjesama iz Biblije starog zavjeta, koje su predstavljale također neophodne tekstove za bogoslužje, jer su psalmi ulazili u sve liturgijske čine, osobito u recitiranje dnevnih i noćnih časova. Prevodio ga je, kako kaže ŽM 15, Konstantin zajedno s Metodijem, a to je najvjerojatnije bilo u Moravskoj, premda neki hoće da je to bilo još prije moravske misije. Najstariji je *Sinajski psaltir*, glagoljski rukopis iz XI stoljeća.

Po hronološkom redu, a i po slijedu nužnosti za crkvene potrebe, slijedio bi prijevod *Apostola*, za koji ŽM također kaže da su ga preveli zajedno Konstantin i Metodije. Bila su to Djela i Poslanice apostola koje su također imale da se čitaju za vrijeme liturgije. Najstariji tekstovi Apostola nisu sačuvani prije XII stoljeća.

Isto mjesto ŽM kaže također da su oba brata zajedno preveli i *izabrane crkvene službe*, dok ŽK 15 veli nešto konkretnije tj. da je Konstantin preveo »crьkovnyj činь« (a to je ono isto što ŽM zove crkvenim službama) i da je učenike naučio »utrъnici i časovomь i večer'ni i pavečer'nici i tainěi služ'bě«. Pod tim se riječima dakle imaju razumjeti tekstovi za recitiranje oficija i za služenje liturgije u užem smislu (koja se ovdje zove tajnom službom). Neki hoće da ovamo treba ubrojiti i *Euhologij* u kojem su se nalazili tekstovi i za liturgiju i za dijeljenje sakramenata (*Ritual*). Općenito se misli da su svi ovi liturgijski tekstovi bili priređeni po bizantskom obredu, ali za tekstove *Sinajskog euhologija*, glagoljskog rukopisa iz XI stoljeća, nije se našla polovica predložaka u grčkim kodeksima.

Time je bio stvoren prvi i najnužniji repertorij knjiga za potrebe nove slavenske crkve u Moravskoj. No iskustva naše Braće što su ih stekla na terenu zapadne crkve u Moravskoj i Panoniji, a posebno za vrijeme boravka u Rimu, značila su bez sumnje novu orijentaciju u pogledu na karakter njihove liturgije pa prema tome i na njihove liturgijske priručnike. Ipak treba konstatirati da u IX stoljeću nije bilo tako velikih razlika između istočne i zapadne liturgije kao što je to danas, a isto tako da onda nije postojala jedinstvena zapadna liturgija, iako je svima na Zapadu bio jedinstven latinski jezik. Prema tomu ono što je bilo naročito novo u Ćirilovoj misiji bio je slavenski jezik. Ipak oni su, ako ne prije, a ono u Rimu stvorili koncepciju o jednom kompromisnom karakteru liturgije odnosno liturgijskog obrasca. O tom su svjedoci, iako škrti zbog svoje fragmentarnosti, najstariji odlomci Ćirilometodijevske liturgije,

a to su: *Kijevski listići*, *Bečki listići* i *Praški odlomci* pa i spomenuti *Euhologij* — sve glagoljski rukopisi iz X—XII stoljeća.

U Rimu je bila jaka kolonija bizantskih monaha s kojima su živjela naša Braća za svoga boravka u Rimu, a u toj sredini je bila vrlo dobro poznata tzv. liturgija svetog Petra tj. grčki prijevod rimske mise (gregorijanskog sakramentara) s manjim dodacima iz bizantske liturgije. Ovakva se liturgija služila po grčkim kolonijama u južnoj Italiji i u istočnom Iliriku. Osim toga Ćiril i Metodije su imali prilike upoznati rimsku liturgiju te podunavske i sjevernotalijanske liturgijske varijante. Spomenuti glagoljski spomenici su »krunski« svjedoci o tom u kakvoj su se kulturnohistorijskoj konstelaciji nalazila naša dva brata. *Kijevski listići*, glagoljski rukopis iz X stoljeća, s tipičnim moravsko-češkim jezičnim crtama, predstavljaju dio jednog sakramentara malog formata, tipa misionarskog misnog priručnika (*libellus missae*) koji je obično sadržavao obrasce općih svakodnevnih misa i misu u čast zaštitnika misije — a to je u Kijevskim listićima misa u čast sv. Klimenta. Dok su u Kijevskima sačuvane oracije i prefacije, *Bečki listići*, malen glagoljski odlomak hrvatske proveniencije iz XII stoljeća, predstavljaju drugi dio sličnog liturgijskog priručnika u kojem se nalaze opće mise u čast svetaca. Kako ni jedan ni drugi spomenik nisu sačuvali tzv. red i čin mise, mora se pretpostaviti da je taj dio bio sadržan u drugom libelu u kojem je bila liturgija svetog Petra, jer su njeni tragovi prepoznati u redu i činu (kanonu) glagoljskog misala Vatik. Illyr. 4 iz poč. XIV st. Iz toga bi slijedilo da su naša Braća svjesno išla za stvaranjem novoga liturgijskog obrasca kojemu su uzeli za osnovu latinske i grčke tekstove. Ovakvu situaciju potvrđivali bi, po istraživanju L. Pokornoga, i *Praški odlomci*, glagoljski spomenik češke redakcije iz XI stoljeća, koji ne predstavlja klasičan tekst bizantske liturgije, nego po ocjeni liturgista, stoji po srijedi između Milana i Carigrada, jer se i po kalendarskim podacima približava akvilejskom sanktoralu. Misli se da se u slučaju Praških odlomaka najvjerojatnije radi o tzv. lucernariumu, a to je bila samostalna hora prije vespera kakva se nalazi u mozarabskoj i milanskoj liturgiji, dok je u kasnijoj rimskoj ni bizantskoj liturgiji nema. Odlomak liturgije u *Sinajskom euhologiju* odgovara doista bizantskoj liturgiji, ali od ostalih molitvenih formula tek se oko polovica našla u grčkim predlošcima. A treba reći da je ovaj Euhologij pisan u Makedoniji.

Ipak se čini da je u Moravskoj i u posljednjem razdoblju Metodijeve djelatnosti bilo paralelno uz zapadnu, odnosno mješovitu, i istočne liturgije, naročito poslije kontakta što ga je Metodije ponovno uspostavio s Carigradom. Prilikom puta u Carigrad Metodije sigurno nije nosio sa sobom knjige drugoga nego bizantskog obreda.

Sve preostale biblijske knjige osim Makabejaca (kako veli ŽM) preveo je Metodije iz grčkoga sa dva svećenika brzopisca poslije povratka iz Carigrada u roku od osam mjeseci. O vjerodostojnosti te vijesti pisalo se mnogo, jer se čini nevjerojatnim da bi se u tako kratko vrijeme mogao izvršiti tako golem posao, a osim toga u tradiranim biblijskim tekstovima nisu se mogle naći sve biblijske knjige (npr. Tobija, Judita, Estera). No s obzirom na to da i Jovan egzarh bugarski tvrdi da je za Ćirilo-Methodijeva vremena bio preveden sav kanon svetih knjiga i budući da su se u hrvatsko-glagoljskim brevijarima našli biblijski tekstovi prevedeni s grčkog kojih nema ni u ćirilskim parimejnicima, stao je prof. Vajs sve više isticati da će vijest Metodijeve legende uglavnom odgovarati istini. Pritom treba imati na umu da su pojedini dijelovi morali već i prije biti prevedeni u parimejniku, da je na tom moglo raditi i više ljudi, posebno dva brzopisca (tahigrafa) čije je ispise trebalo čitko prepisati, a konačno pri bijegu iz Moravske mogli su se lako i neki tekstovi izgubiti. Činjenica je da se nisu sačuvali jedinstveni kodeksi s prijevodima starozavjetnih knjiga nego su tekstovi razasuti po kasnijim kodeksima, a iz njih treba utvrđivati vrijeme kada su nastali.

Što se tiče Četveroevanđelja (tj. četiriju evanđelja), o njihovu prevođenju šute i ŽK i ŽM. A ipak imamo dva krasna svjedočanstva o postojanju prijevoda svih četiriju evanđelja još u Ćirilo-Methodijevo doba, a to su glagoljski rukopisi poznati pod imenom *Zografsko evanđelje* i *Marijinsko evanđelje* koji se obično datiraju u deseto odnosno u sam početak jedanaestoga stoljeća. Iz kasnijeg vremena tih Četveroevanđelja ima priličan broj u ćirilskoj literaturi, a u glagoljskoj su samo odlomci u crkvenim knjigama. Misli se da su u Metodijevo vrijeme kompletirani oni dijelovi evanđelja kojih nije bilo u Konstantinovu prijevodu evangelijara. Ali ipak to pitanje nije tako jednostavno te se o odnosu između evangelijara i Četveroevanđelja i danas živo raspravlja. Apokalipsa bit će jedina knjiga Novoga zavjeta koja nije bila u Ćirilo-Methodijevo doba prevedena.

Nalaz moći pape Klimenta dao je Ćirilu povod da napiše o tom tri spisa. Prvi, što ga ŽK 8 zove *Obrětenie*, bio je pisan na grčkom jeziku, kao i drugi tj. govor o prijenosu sv. Klimenta, ali je sačuvan samo njihov slavenski prijevod u kasnijim ćirilskim prijepisima u kojima su oba spisa povezana zajedno. Obično ih zovu Hersonskom legendom odnosno latinski *Inventio S. Clementis* i *Sermo de translatione S. Clementis*. Odlomci u hrvatskoglagoljskim brevijarima predstavljaju drugu verziju. Na grčkom je napisao Ćiril i jednu himnu u čast Klimentu, ali joj je tekst ostao posve nepoznat.

U pjesnički rad Konstantina-Ćirila mora se ubrojiti i prevode nje liturgijskih pjesničkih sastava na slavenski jezik kao npr. kanon u čast sv. Dimitrija ili *Sinajski odlomci* liturgije koje Jakobson naziva najstarijim spomenikom staroslavenske poezije (Zbornik radova Vizantološkog instituta, VIII, 156). I u *Kijevskim listićima* neki gledaju tekstove versificirane po grčkom uzoru. Ali posebno se Ćirilu pripisuje jedna originalna slavenska pjesma poznata pod nazivom *Proglas̃ svētu evangeliju* koja je u stvari uvod u Četveroevandelje. Po sadržaju, u kojem se obraća Slavenima i zagovara potrebu knjiga, ova pjesma je prva slavenska poznata originalna pjesma i s *Azbučnom molitvom* koju su neki prije pripisivali našem Konstantinu, a sada se konačno priznaje autorstvo Konstantina Prezvitiera (Preslavskog), doista predstavlja najljepše tvorevine najstarije slavenske književnosti. Pjesma je pisana po uzorima grčke metrike tj. nalik je na bizantsku primjenu antičkog jambskog trimetra. Sačuvana je u kasnijim ćirilskim prijepisima.

Književnih mjesta i originalnih molitvenih tekstova koji se pripisuju Konstantinu-Ćirilu ima priličan broj u ŽK. Na njih treba posebno svratiti pažnju već i zbog toga što je kod sastavljanja tog žitija bilo u kojem obliku sudjelovao bez sumnje i Metodije. Danas se naime općenito priznaje da je ono napisano nedugo poslije Ćirilove smrti. Uostalom čitavo *Konstantinovo žitije* je originalan književni sastav, prvi svoje vrsti u slavenskoj književnosti: to je historijsko-biografski i polemičan spis s legendarnim stilom. Zajedno s ostalim ćirilometodijevskim djelima ušao je u njihovu baštinu među Slavenima.

Osim navedenih liturgijskih i književnih spisa ŽM 15 pripisuje Metodiju još jedno djelo koje naziva *Отъчьскы knjgy*. U nauci se mnogo raspravljalo o tom što se ima pod tim nazivom

razumjeti. Prije su stručnjaci bili više skloni mišljenju da se pod tim krije prijevod jednoga grčkog Paterika (*Ἀνδρῶν ἁγίων βιβλος*) u kojem su bili životi svetih crkvenih otaca namijenjeni monasima. To je u više rasprava dokazivao osobito N. van Wijk, ali danas prevladava uvjerenje da moravskoj misiji nije bila potrebna takva monaška lektira nego da je to bila zbirka homilija crkvenih otaca (Nahtigal, Grivec i dr.). Takva zbirka bila je u širem smislu također liturgijska knjiga. Bizantski tipik je propisivao za određene sedmice čitanje govora svetih otaca, osobito Grgura Nazijanskoga, ali je preporučivao i čitanje Paterika (Gošev). Metodijeva knjiga predstavljala je vjerojatno zbirku takvih odlomaka iz homilija i iz Paterika koje je trebala njegova crkva. Dijelovi takve knjige vide se u *Kločevu glagoljašu* (Glagolita Clozianus) glagoljskom rukopisu iz XI stoljeća, u *Rilskim glagoljskim listovima* iz XI stoljeća, u *Suprasaljskom rukopisu*, ćirilskom spomeniku iz XI stoljeća i u *Mihanovičevu homilijaru*, ćirilskom rukopisu iz XIII stoljeća. U Kločevu glagoljašu sačuvana je i jedna anonimna homilija, za koju su i Grivec i Vaillant istovremeno dokazali da joj je autor sam Metodije. Ova homilija (ili govor) dragocjen je spomenik, jer ilustrira moravske prilike i jer predstavlja najstariji originalni slavenski spomenik ovakve književne vrste. Bez sumnje nije to bio jedini govor slavenskih učitelja, jer jedno ćirilsko prološko žitije pripisuje Konstantinu-Ćirilu čak 38 govora na slavenskom jeziku. Samo nijedan od njih nije poznat odnosno identificiran.

ŽM 15 također veli da je Metodije (u posljednjem razdoblju života) preveo i *nomokanonъ rekъše zakonu pravilo*. Tu je grčki termin »nomokanon« protumačen slavenskim »zakonu pravilo«. U stvari radi se o dvije zbirke crkvenih i civilnih zakonskih propisa koji su bili namijenjeni za praktičnu primjenu u moravskoj nadbiskupiji, a obje dolaze zajedno u ćirilskim rukopisima od XIII stoljeća (*Ustjuška kormčija*). Prva zbirka, koja se naziva *Zakonъ sudnyj ljudemъ*, nastala je još za Ćirilova života kao prijevod kratke bizantske zbirke zakona (Ekloge) prilagođene moravskim prilikama tj. popunjene nekim zapadnim i domaćim normama. Kasnije, vjerojatno oko g. 880, Metodije je preveo *Nomokanon* (Synagoge) Joana Sholastika tako da je u svojoj redakciji izostavio one kanone koji su se već nalazili u Zakonu sudnom i uopće je tekst prilagodio moravskim prilikama i svojem vremenu. Od 377 kanona Metodije je izostavio 142. Oba spomenika su sačuvala u jeziku prilično moravizama i

time pečat svojeg vremena. Ovo su prvi slavenski pravni spomenici, oni su se i primjenjivali u Moravskoj i u drugim slavenskim zemljama. Stoga je njihova historijsko-društvena vrijednost znatna.

Na kraju spomenimo da se među Konstantinove (Ćirilove) sastavke ubraja i *Ispovjedna pouka* koja se nalazi u Sinajskom Euhologiju, a oko originalnog spisa *Napisanie o pravej věřě* (neke vrsti »confessio fidei«) bilo je u nauci mnogo rasprave, ali se ni do danas nije moglo sa sigurnošću dokazati da bi mu bio autor Konstantin-Ćiril.

Koliko su Ćirilovi i Metodijevi suradnici i učenici još u Moravskoj i Panoniji priložili njihovoj književnoj djelatnosti ne može se odgonetati, ali kolektivan karakter djelovanja svakako dopušta da su pojedinci i pismeno radili. Tako se posebno za Klimenta znade da je on u Panoniji zamjenjivao Metodija za vrijeme njegova zatočenja i da je tada napisao jednu homiliju u čast jednog apostola ili mučenika koja ima zajedničkih crta s II Friziškim spomenikom.

*
* *

Gore navedena djela bila su otprilike čitav inventar rane slavenske književnosti g. 885. tj. u času Metodijeve smrti odnosno u času zabrane slavenskog bogoslužja od strane Pape Stjepana V i izгона Metodijevih učenika iz Moravske. Udar u Moravskoj nanio je znatne štete slavenskoj kulturi, ali je s druge strane ubrzao njeno proširenje na Balkanski poluotok. U Bizantu je već Metodije svojim putovanjem g. 881-882. unaprijed prokrčio put svojim učenicima. I službeno kristijanizirana Bugarska sa svojim jakim feudalnim težnjama rado je primila Metodijeve učenike, bilo one koji su došli iz Carigrada bilo ove iz Moravske. Ovamo su svakako došli najbolji Metodijevi učenici i ovdje osnovali svoja nova središta i najneposrednije nastavili njegovanje ćirilometodijskih tradicija. Ipak njihovo premještanje u Bugarsku uključuje prijelaz iz zapadnolatinske u istočnobizantsku kulturnu sferu kojoj se je trebalo prilagoditi. Jedna skupina, i to ona koja je ostala oko Borisova odnosno Simeonova dvora, doista se je brže prilagodila osnovavši tzv. preslavsku školu koja je, u smislu službene politike, zamijenila glagoljsko pismo grčkim uncijalnim pismom koje se prilagodilo slavenskim glasovima (po glagoljskom uzoru) u nastojanju da sa sebe skine sumnju zapadne, papinske orijentacije. Ovoj je školi pripadao Metodijev

učenik Konstantin Frezviter. Druga skupina se sporije prilagođivala i dugo je čuvala glagoljsko pismo. To je ohridska škola. Glavni je njen književni radnik Kliment Ohridski, velički biskup. Ovdje se glagoljsko pismo upotrebljavalo kroz X—XI stoljeće redovito, a u XII stoljeću je počelo prevladavati i ovdje ćirilsko pismo. Poznato je kako je u Bugarskoj za vladanja cara Simeona i kasnije u toku X—XI stoljeća nastao procvat staroslavenske ili starobugarske književnosti: ćirilometodijski knjiški repertorij znatno se tematski proširio, liturgijski tekstovi su se posve prilagodili istočnoj crkvi, književni jezik krenuo je u pravcu čišćenja od moravizama i panonizama, osobito u leksiku, i ponovnog vraćanja na bugarsko-makedonske izvore, a glagoljske knjige se prepisuju na ćirilsko pismo — o čem svjedoče i sačuvani palimpsesti. Iz Bugarske se Ćirilo-Methodijevo nasljeđe proširilo — većinom u ćirilskom, manje u glagoljskom ruhu — i na susjedne balkanske zemlje (Srbiju i Duklju) kao i na sjever u Rusiju. U svim je tim krajevima slavenska pismenost postala opća svojina crkvenog i svjetovnog foruma. Staroslavenski jezik je doživio različite narodne redakcije, znatno je utjecao na književni jezik pojedinih slavenskih naroda, ali je na kraju postao i kočnica u času kad su se pojedini narodni jezici imali emancipirati i podići na čast književnog jezika. Ta emancipacija mladih književnih jezika išla je više manje paralelno s emancipacijom svjetovne književnosti od Crkve i njene književnosti. Istom u XIX stoljeću uspjelo je balkanskim Slavenima, pa i Rusima, posve se otresti staroslavenskog odnosno crkvenoslavenskog nasljeđa u jeziku javnog i književnog života, tako da je danas stari slavenski književni jezik, makar u znatno pomlađenoj verziji, ostao samo jezik crkvenih obreda.

Na Zapadu je sudbina ćirilometodijevske baštine bila drugačija. Klima zapadne, latinske crkve nije joj prijala, premda su joj povremeno bila sklona pojedina feudalna gospoda.

U posljednje vrijeme je češka nauka nevjerojatnom akribijom iznijela na vidjelo mnogo činjenica iz kojih proizlazi da u Moravskoj i u Češkoj nije nestalo Ćirilo-Methodijeve baštine odmah nakon izgon njihovih učenika nego da je ondje slavenska pismenost — paralelno uz latinsku — živjela sve do u drugu polovicu XI stoljeća. Treba uzeti u obzir ne samo to da je već za Metodijeva života došlo do kontakta između staroslavenske književnosti i tekstova koje su već prije bili priredili franački misionari, nego da je već tada ta pismenost našla puta da se prenese u Češku gdje su vladali Přemy-

slovići. Po riječima Moravske legende Metodije je pokrstio češkog kneza Bořivoja oko g. 875. i dao mu nekoliko svećenika; zatim se pokrstila i njegova žena Ludmila i mnogi Česi. To bi bio početak slavenske pismenosti odnosno bogoslužja u Češkoj gdje je ono našlo utočište osobito nakon propasti velikomoravske države g. 906. Čini se da su ovdje pisani *Kijevski listići* negdje u X stoljeću po originalu koji je nastao još u Velikoj Moravi. Po težnji za izosilabizmom Česi u tom fragmentu vide zametke umjetnog pjesništva u Češkoj. Jedini spomenik koji je sačuvan u samoj Češkoj to su dva mala glagoljska liturgijska odlomka nađena u Pragu te se i nazivaju *Praški odlomci*. Vjerojatno su pisani u XI stoljeću. Ostali svjedoci staroslavenske književne aktivnosti u Češkoj sačuvani su u kasnijim prepisima u ruskoj ćirilskoj i u hrvatskoj glagoljskoj književnosti, što ujedno pokazuje kontakt između ovih triju zemalja i pravac kretanja staroslavenske knjige iz Češke u X i XI stoljeću. Najljepši primjer takvog kretanja je literatura koja se odnosi na kult češkog sveca i kneza Václava. *Legenda o sv. Václavu*, nastala u Češkoj oko g. 940., sačuvala se u hrvatskoglagoljskim brevijarima XIV-XV stoljeća (gdje mu ime glasi Većeslav) i u ruskim rukopisima iz XVI i XVII stoljeća. U ruskim se rukopisima XI-XII stoljeća sačuvala i jedna služba sv. Václavu, a u rukopisima XV-XVI stoljeća još jedna legenda kojoj je original bio latinski. Njegov kult poznaju i ruski mjesecoslovi i hrvatskoglagoljski kalendari, čak ga i latinski kalendari zagrebačke crkve nazivaju »patronus Slavorum«. I pomen svetoj Ludmili poznaju hrvatski glagoljski brevijari. Misli se da su izravno iz Češke dospjeli u Rusiju i takvi rukopisi kao što je Metodijev *Nomokanon*, *Žitije Metodijevo*, *Pohvale sv. Ćirilu i Metodiju* pa čak i *Homilije pape Grgura* — a to sve svjedoči da je poslije Metodijeve smrti u Češkoj nastavljena živa književna aktivnost u njegovu jeziku i pismu i da je odavle mogla da se širi i među druge Slavene. Posljednje utočište ove kulture u Češkoj bio je manastir u Sázavi čiji su monasi držali veze s Kijevskom Rusijom i s grčkim manastirima u Ugarskoj te su čak prešli i na ćirilsko pismo. U ovom se manastiru nalazio *Reimski evangelijar*, ćirilski rukopis kijevske škole iz XI stoljeća (kasnije uvezan s glagoljskim dijelom). Iz ovog su manastira slavenski monasi konačno istjerani g. 1097. Češki knez Vratislav je još g. 1080. pokušao da od pape Grgura VII isposluje odobrenje slavenske liturgije pozivajući se na stari običaj i na želju njegova plemstva, ali je papa to bez daljnjeg odbio i u Češkoj je konačno

zavladala latinština. No tradicija staroslavenske književnosti i bogoslužja u Češkoj je ostala tako živa da je češki kralj Karlo IV. g. 1346. pozvao hrvatske glagoljaše benediktince i nastanio ih u novoosnovanom samostanu Emausu u Pragu da bi obnovio slavensku liturgiju u Češkoj. Taj pokušaj učinjen je kasnije i u Krakovu u Poljskoj, ali je i češki i poljski slučaj ostao samo epizoda, jer je već postojala književnost na narodnim jezicima. Ipak je taj emauski pokušaj ostavio kod Čeha jednu malu glagoljsku književnu produkciju, a još je značajniji utjecaj što ga je češka književnost izvršila na hrvatsku glagoljsku knjigu u XIV-XV stoljeću.

Postoje znakovi da je ćirilometodijevska pismenost zakoračila i u Poljsku, možda još za Metodijeva života ili nešto kasnije iz češkog područja, ali se ondje brzo ugasila.

Za nas je od posebnog interesa činjenica da je Ćirilova i Metodijeva baština već zarana uhvatila korijena u Hrvatskoj i održala se u neku ruku sve do danas, ma da se Hrvatska nalazila na terenu Rimske crkve i ma da je često protiv sebe imala i crkvene i svjetovne vladare. Paralelno sa staroslavenskim bogoslužjem i književnošću u Hrvatskoj je živjelo, naročito u primorskim gradovima, latinsko bogoslužje i latinska književnost, ovdje je kao nekom apsurdnom igrom sudbine uz tzv. glagolizam cvao i humanistički pokret i latinitet do najnovijeg vremena, sve do u XIX stoljeće, u svim granama javnog života, a ovdje je već od XIV stoljeća nikla i razvila se književnost na narodnom jeziku, većinom u latinskom pismu, koja je, usprkos staroj glagoljskoj pismenosti, odnjegovala sve suvremene književne forme i pokrete i razvila bogatu književnu produkciju kojom se danas ponosimo. Ova nova hrvatska književnost nakalemljivala se u toku XIV-XV stoljeća na staru glagoljsku knjigu (primjer tzv. začinjavci i Marulić) i onda se od nje emancipirala prešavši u renesansne tokove.

Ali ni do danas nije dovoljno raščišćeno pitanje kojim je putovima, kako i kada došla Hrvatima baština Ćirila i Metodija. Historijski izvori su o tom pitanju toliko škrti, a najstariji glagoljski tekstovi hrvatske provenijencije toliko malobrojni i bijedni, da moramo pretpostaviti kako se staroslavenska baština k nama uvlačila nečujno, bez spektakularnih epizoda koje bi izazivale pažnju hroničara ili upravljača. Historijski, legendarni i liturgijski spomenici koji su sačuvali uspomenu na Ćirila i Metodija obraćaju svu pažnju na faktore koji su relevantni za Bugarsku, jer su onamo dospjeli uče-

nici čiji su nam spisi i danas poznati. Možda su spisi Metodijevih učenika koji su se odnosili na donju Panoniju i Hrvatsku netragom nestali.

Sigurno je da su Hrvati došli rano u kontakt s misijskim djelom solunske Braće, i to iz sjeverozapadnih krajeva: Panonije, Moravske i Češke. O tom imamo mnogo indicija. Prvi siguran dokumenat o Metodijevoj pismenosti kod nas već govori o velikoj raširenosti glagoljskog bogoslužja kod Hrvata. To je pismo pape Ivana X dalmatinskim biskupima iz g. 925. u kojem kaže da se po njihovim biskupijama uz njihovu šutnju i pristanak širi »Methodii doctrina«, a tog Metodija da ne nalazi među svetim piscima; stoga im nalaže da porade da se u zemlji Slavena vrši misa po običaju rimske crkve tj. u latinskom jeziku a ne u tuđem. I u analognom pismu što ga papa u isto vrijeme, tj. pred saziv sinoda, šalje kralju Tomislavu i narodu traži se da se u bogoslužju upotrebljava latinski jezik i veli se: »koji bi pravi sin rimske crkve mogao da se raduje što Bogu prinosi žrtvu kod oltara u barbarskom jeziku«. A ovi dalmatinski biskupi koje papa Ivan g. 925. prekorava zbog toga što se po njihovim biskupijama raširila Metodijeva nauka u stvari su dotad bili pod bizantskim suverenitetom i priznavali su jurisdikciju carigradskog patrijarha. Naprotiv Hrvati izvan dalmatinskih gradova s ninskim biskupom na čelu priznavali su jurisdikciju rimskoga pape. Prema tomu iz papinih se pisama ne razabira gdje se zapravo raširilo slavensko bogoslužje, da li na terenu njihovih biskupija kakav je bio stvarno neposredno pred g. 925. ili kakav bi teoretski imao biti, tj. kakav je bio prije osnivanja ninske biskupije oko 864. (ili već prije). U prvom slučaju područje dalmatinskih biskupija bilo bi vrlo usko, obuhvatalo bi više manje samo primorske gradove i možda one krajeve na jugoistoku koje nije kontrolirao kralj Tomislav (Neretljani, Zahumlje i Bosna); u drugom slučaju taj bi teritorij bio čitava Tomislavova Hrvatska sve do rijeke Drave. Taj je teritorij, od časa kad su dalmatinski biskupi pod bizantskim suverenitetom priznali patrijarha Fotija, pripao novoosnovanoj ninskoj biskupiji koja je bila direktno ovisna o papi. Ta ovisnost ninske biskupije u neku ruku predstavlja afirmaciju papinske politike koja je — jednako kao u slučaju osnivanja Metodijeve panonsko-moravske nadbiskupije — išla za stvaranjem crkvenih pokrajina koje bi se emancipirale od jakih franačkih metropolija i upliva kraljeva te bile direktno ovisne o papi.

Za sve što se događa prije g. 925. nemamo niti jedne izravne vijesti, tako da sve što se u našoj literaturi priča o proširenju glagoljske pismenosti u Hrvatskoj počiva na kombinacijama koje se osnivaju na analogijama i okolnostima a posteriori. Brojne su varijante koje su se u nauci pojavile o tom pitanju, od kojih su one o autohtonosti glagoljske pismenosti u Hrvatskoj posve zastarjele i nenaučne. Teoretski je moguće da se još za života Metodijeva ova- mo uvelo slavensko bogoslužje, ali eventualni prolaz solunske Braće kroz jedan dio hrvatskog teritorija g. 867. (kako je to postavio Farlati) ili kasnije na Metodijevu putu u Panoniju i Moravsku ili na putu u Carigrad ne može se uzeti da bi bio dovoljan za takav pothvat, a konačno ni za jedno se Metodijevo putovanje ne može dokazati da je vodilo kroz hrvatske krajeve. Samo jedno mjesto u kasnijem dodatku spisu »De conversione Bagoariorum et Carantanorum« kao da sadrži jednu takvu aluziju kad kaže: »Post hunc interiecto aliquo tempore supervenit quidam Sclavus ab Hystrie et Dalmatie partibus nomine Methodius, qui adinvenit sclavicas litteras et sclavice celebravit divinum officium et vilescere fecit Latinum« (izd. M. Kos 140). Ovo mjesto koje kaže da je Metodije došao (u Panoniju) iz područja Istre i Dalmacije, da je pronašao slavensko pismo i slavenski služio službu božju te omrazio latinski jezik upada u oči zbog toga jer je baš u Istri i Dalmaciji (u širem smislu) kasnije bio najviše ukorijenjen glagolizam. Zbog blizine Koceljeve Panonije i zbog analognih prilika mogli su u hrvatske krajeve doći Metodijevi učenici u raznim zgodama, posebno g. 874 kad je ondje Koceljeva stvar doživjela slom; pogodna je za to bila i godina 880. i 881. kad je papa Ivan VIII provodio politiku pomirenja s Carigradom i utvrđenja moravske slavenske misije; možda je 880. u Rimu Metodije došao u dodir s benediktincima iz Dalmacije i zatim putovao kroz Dalmaciju, jer Žitije Naumovo govori da su na povratku iz Rima (u Bugarsku!) doplovili morem do Ilirika, a onda nastavili put kopnom propovijedajući pravoslavnu vjeru. (Lavrov, *Materialy* I, 186). U to doba je u dalmatinskoj Hrvatskoj na vlasti samostalan vladar Branimir, a ninski je biskup jaka ličnost Teodozije za kojega se može misliti da je za svog boravka u Rimu 881. kod pape Ivana VIII mogao izraditi neki aranžman za slavensku liturgiju u Hrvatskoj odnosno u ninskoj biskupiji. Vrlo pogodan čas za unošenje slavenske pismenosti Metodijevih učenika u Hrvatsku bila je godina 886. kad su se učenici razbježali iz Moravske i kad je jedan

dio njih bio u Veneciji oslobođen iz ropstva te se — budući da nisu svi pošli u Carigrad — mogao snaći na bizantskim posjedima na Kvarnerskom otočju i Dalmaciji. Slijedeći val bježanja iz Moravske i susjednih zemalja gdje se još moglo naći Metodijevih učenika nastupio je nakon što su u Panonsku nizinu provalili Mađari i konačno 906. likvidirali Velikomoravsku državu. Tada je najvjerojatnije bježao prema Hrvatskoj brojan narod te bih rekao da se tragovi njihova jezika do danas mogu konstatirati na Kvarnerskim otocima (među ostalim refleksom $o < \text{v}$ u Dobrinju na Krku). Nije slučajno što je Toma Arcidakon »Cedin« otpor latinštini locirao na Krk.

Glavni svjedoci prihvatanja Ćirilo-Methodijeve baštine kod Hrvata jesu hrvatskoglagoljska književnost koja je u pismenim spomenicima potvrđena od XI stoljeća do danas i cjelokupna historijska borba za održanje slavenskog bogoslužja u Hrvatskoj koja ima svoju dokumentaciju sve od početka X stoljeća do naših dana. Naša glagoljska književnost pokazuje svoje moravsko-češko podrijetlo po samom glagoljskom pismu kao i po tekstovima koji dokazuju kontakte održavane i poslije razlaza iz Moravske sve do XI stoljeća. Da je slavenska pismenost u Hrvatsku stala dolaziti iz Bugarske nakon povratka Metodijevih ljudi, bila bi se vjerojatno ispoljila u ćirilskom pismu kao što je to bilo u Srbiji i u Rusiji. Najstariji sigurno hrvatski glagoljski spomenici (ako ne uzmemo u obzir Kločev glagoljaš) jesu natpisi koji sigurno idu u XI stoljeće i potječu iz Kvarnerskog zaliva. To su: Valunski (na otoku Cresu), Plominski (na istočnoj obali Istre) i Krčki (u gradu Krku). Paleografski oni su stariji od Bašćanske ploče.

U samim hrvatskoglagoljskim tekstovima iz Biblije koji su sačuvani u liturgijskim spomenicima razabiraju se ostaci prvotnog Ćirilova prijevoda s grčkoga (Septuaginte) i u liturgijskim tekstovima ostaci moravizama odnosno panonizama, premda su ti tekstovi već od XIII stoljeća (a možda i prije) bili stalno podvrgnuti revidiranju u smislu Vulgate. U kanonu kasnijih hrvatskoglagoljskih misnih knjiga sačuvani su tragovi grčkog jezika koji upućuju na liturgiju sv. Petra, a *Bečki listići* iz XII stoljeća pokazuju zajedništvo s *Kijevskim listićima* iz X stoljeća koji su se upotrebljavali u Moravskoj ili Češkoj. Da su ti listići iz Češke dospjeli u Hrvatsku, dokazuje kasniji dodatak na prvom listu koji je pisan u XII stoljeću u hrvatskoj redakciji. U potvrdu češko-hrvatskih kontakta treba naročito istaći to što se u našim glagoljskim kodeksima sačuvao kult

čeških svetaca Václava (Većeslava) i Ludmile. Legenda o sv. Václavu, koja je mogla nastati u X stoljeću, dospjela je i u hrvatsku i u rusku književnost zajedno s nekim čehizmima. Kod nas je sačuvana u nekim glagoljskim brevijarima XIV-XV stoljeća, ali teško je reći da bi ovamo došla za vrijeme emauske migracije u XIV stoljeću, jer se u Češkoj od XI stoljeća glagoljski tekstovi nisu više prepisivali. A kult sv. Václava konstatiran je već u glagoljskom kalendaru Vatikanskog misala Illyr. 4 iz prvih decenija XIV stoljeća (isp. Rad JAZU 285. str. 73). Slično je i s dvjema službama sv. Ćirilu i Metodiju koje su sačuvane u nizu glagoljskih brevijara iz XIV—XVI st., a u kojima ima također traga moravizama kao i odlomaka iz Žitija Konstantina-Ćirila.

No o samoj tradiciji i kultu Ćirila i Metodija kod Hrvata potrebno je ovdje još nešto reći. U područjima rimske jurisdikcije bilo je opasno častiti uspomenu solunske Braće čije su djelo mnogi latinski hijerarzi još za njihova života tako oštro napadali i sumnjičili zbog hereze, čiju je liturgiju zabranio papa Stjepan V g. 885. u pismu Svatopluku, osudio je papa Ivan X g. 925. kao Metodijevu nauku (*»Methodii doctrina«*) u pismu dalmatinskim biskupima i Tomislavu, i progonili splitski sabori X-XI stoljeća. Toma Arcidakon još u XIII stoljeću ponavlja osudu splitskih sabora s motivacijom: *»goticas literas (glagoljica) a quodam Methodio heretico fuisse repertas«* (izd. Rački 49). Stoga nije čudo da su hrvatski glagoljaši — da ne bi stekli ime heretika (čega se još Ćiril bojao) tj. da ne izazivaju zabrane od strane više hijerarhije — počeli napuštati Metodijevo (i Ćirilovo) ime i pomalo zaboravljati ga. Zbog raskola između carigradske Crkve i rimske Crkve (kojoj je apriori svaki Grk bio sumnjiv), hrvatskim glagoljašima nije bilo moguće dokazivati svetost pronalazača slavenskog pisma kao što je to radio u Bugarskoj Črnorizac Hrabar nasuprot Grcima. Ali oni su (pro domo) našli izlaz u drugome svetom mužu — Jeronimu, jednomu od najviše cijenjenih crkvenih učitelja na Zapadu koji je na latinski jezik preveo Sveto pismo (Vulgata) i koji je — po rimskoj terminologiji — bio Dalmatinac iz Stridona. Pojam Dalmatinac počeo se polako poklapati s pojmom Hrvat ili Slaven, jer se zaboravilo na doseljenje Slavena i stalo vjerovati da su Hrvati i Srbi u svojoj zemlji autohtoni. Aluziju na takvo shvaćanje možemo vidjeti npr. u pismu pape Ivana VIII srpskom knezu Mutimiru iz g. 873. kad ga poziva da se, po primjeru svojih predaka, priključi panonskoj tj. sirmijskoj nadbiskupiji; ili u pismu pape

Ivana X kralju Tomislavu iz g. 925. gdje se aludira da su Slaveni već u apostolsko doba primili vjeru kad je biskup u Saloni bio sv. Dujam i Hrvati potpadali pod jurisdikciju solinske metropolije. Iz takvih shvaćanja o autohtonosti nije bilo teško Jeronima proglasiti Slavonom i napraviti ga prevodiocem Svetoga pisma na slavenski to više što se u izvorima za život sv. Jeronima izričito govorilo da je on svojim zemljacima preveo Sveto pismo na njihov jezik. Takvom shvaćanju išlo je u prilog i ono što je pisao u Kozmografiji neki Aeticus o posebnom pismu koje da je sv. Jeronim prenio na kasnija pokoljenja. Löwe i Lettenbauer (isp. Slovo 3, 35-48) misle da se pod imenom Aethicus skriva salcburški nadbiskup Irac Virgil koji da je napisao Kozmografiju između g. 768. i 774. te svoje fantazije pokrio auktoritetom sv. Jeronima. Njegove tvrdnje o pismima preuzeo je zatim Hrabanus Maurus koji je umro 856. Nije dakle čudo da su neki Hrvati (ili netko drugi!) u srednjem vijeku stali Jeronimu pripisivati glagoljsko pismo i prijevod Svetog pisma. Takvo mišljenje potvrđeno je u izvorima prvi put g. 1248. u pismu pape Inocencija senjskom biskupu Filipu u kojem se kaže da mu je isti biskup pisao da je u Hrvatskoj (Sclavonia) posebno pismo za koje klerici te zemlje kažu da im potječe od svetoga Jeronima (*»littera specialis quam illius terre clerici se habere a beato Jeronimo asserentes«*). Zatim je ta jeronimska tradicija sve do XVIII stoljeća zauzela toliko maha kod Hrvata da su je prihvatili i umovi kakav je bio Marko Marulić, a glagoljsko se pismo nazivalo Jeronimovim pismom. Hrvatski glagoljaši su čak tu tradiciju pokušali prenijeti u Češku tako da je Karlo IV osnivajući emauski samostan u Pragu u fundacionalnoj ispravi g. 1347. dao napisati da će se u tom samostanu vršiti službe u slavenskom jeziku iz poštovanja prema svetom Jeronimu, prevodiocu Svetog pisma sa hebrejskoga na latinski i slavenski jezik (*»ob reverentiam et memoriam gloriosissimi Confessoris Beati Jeronymi Strydoniensis Doctoris egregii et translatoris interpretisque eximii sacre scripture de Ebraica in Latinam et Slavonicam linguas«*). Ali zbrku tradicija potvrdio je Karlo time što je crkvu istog samostana posvetio sv. Jeronimu i sv. Ćirilu i Metodiju i drugim svecima. Krčka tradicija je štaviše vjerovala da je glagoljski rukopis Kločev glagoljaš autograf sv. Jeronima (isp. Radove starosl. instituta, II 130—132).

Istom kad je novija nauka razbila zablude o autohtonosti Hrvata mogla se pokopati i zabluda o povezivanju glagoljskog pisma sa

Jeronimom ili uopće o stavljanju glagoljice pred ćirilometodijevsku epohu. Ipak se i u novije vrijeme javljaju pokušaji da se postanje glagoljice datira prije Konstantina-Ćirila i da se veže uz zapadne krajeve. M. Hocij je 1940. iznio svoje dokaze da je glagoljica nastala na bazi predkarolinških oblika kurzivne latinice u VIII stoljeću u mletačko-istarskom području. Oslanjajući se na Hocijeve zaključke kao i na Löweove izvode o Kozmografiji Aeticusa-Virgila Lettenbauer je zaključio da je Virgil poznavao glagoljicu jedno stoljeće prije Konstantina-Ćirila. To mišljenje se u nauci ne usvaja.

Ipak Ćirilo-Methodijeva tradicija nije kod Hrvata netragom nestala. Da li je bilo njihova crkvenog kulta kod hrvatskih glagoljaša u toku X-XIII stoljeća, kao što ga je bilo na istočnom dijelu Balkana (počevši od potvrde u kalendaru Assemanijeva evangelijara), ne bismo smjeli ništa tvrditi zbog nestašice izvora. Od hrvatskih glagoljskih kodeksa XIV-XVI stoljeća jedni svetu Braću uopće ne spominju; drugi ih spominju samo u kalendaru 14. II (bilo oba sveca, bilo samo »Kurila«), samo Pariški brevijar Slav. 11 iz XIV st. donosi Ćirila 14. II, a Metodija 6. IV (kao i u Assemanijevu kodeksu); treći kodeksi, i to brevijari, donose čitav oficij (službu) Ćirilu i Metodiju u proprium sanctorum s lekcijama u kojima su čitavi odlomci iz ŽK, a to su: Vatikanski Illir. 6 iz 1379. Ljubljanski 161 iz 1396, Moskovski iz 1443, Vatikanski Illir. 19 iz 1465, Novljanski II iz 1494, Rimski (privatni) iz 1460. i nepotpun oficij u fragmentu bečke Nacionalne biblioteke 121 iz XIV st. Imao ga je i izgubljeni Salski brevijar, a tekst mu je sačuvan u latinskom prijevodu. Od štampanih brevijara oficij svetoj Braći nalazi se u Baromićevu iz 1493. i Brozićevu iz 1561. Tekst oficija ili barem lekcija dobili su hrvatski glagoljaši bez sumnje iz Češke, jer se u njima češće ističe češko ime, a jezični arhaizmi kao rěsni, rěsnotivni, kostel, papež, apostolik i drugi upućuju na veliku starinu, možda deseto stoljeće (ne isključujući mogućnost da je konačan oblik rimskog oficija redigiran kasnije u Hrvatskoj). Od kodeksa koji spominju svetu Braću samo u kalendaru najstariji je Vatikanski brevijar Illir. 4 koji se mora datirati u prve decenije XIV stoljeća. Zanimljivo je da je redaktor Baromićeva i Brozićeva brevijara smatrao potrebnim da u kalendaru na 14. februara istakne kao blagdan crvenim slovima: *Ćurila i m(e)todie is(povědniku) du(pleks) sv(oemu) ěz(iku)* — dakle duplex blagdan svojemu narodu ili jeziku, a ne latinskoj crkvi. Prema tomu redaktor je ovaj dan s vlastitim oficijem shvatio kao proprium hrvatskogla-

goljaške crkve. U Brevijaru Vida Omišljanina iz g. 1396. neobično je to da je pisar stavio zaziv *Sveti Kurile* čak u Velike litanije na Čistu srijedu. Nakon svega što je dosad u literaturi rečeno o češkom podrijetlu hrvatskog glagolizma dodajem i taj momenat da u gotovo svima glagoljskim kalendarima i u oficijima oblik Metodijeva imena u gentivu glasi *Metudie* ili *Metodie* — a to je češki oblik Metoděje umjesto našeg Metodija.

Kod nas su se dakle miješale dvije tradicije o postanju glagoljskog pisma i književnosti koje su živjele jedna pored druge. Otprilike istih godina kada papa Inocencije prenosi riječi senjskog biskupa da hrvatski svećenici tvrde da im je glagoljsko pismo (ili knjige) poteklo od Jeronima, splitski arciđakon Toma (pozivajući se na akta splitskog sinoda) optužuje za autorstvo te glagoljske pismenosti heretika Metodija koji da je na slavenskom jeziku mnogo toga lažno napisao protiv katoličke Crkve (izd. Rački 49). Jesu li hrvatski glagoljaši nakon proglašenja Metodija heretikom i nakon zabrana njegova bogoslužja g. 885. i 925. prestali da spominju njegovo i Ćirilovo ime u svojim knjigama i u crkvi pa ga naknadno ponovno uveli pod utjecajem jedne novonadošle tradicije? Ako kanon glagoljskih misala i tekstovi oficija u čast Ćirilu i Metodiju nose u jeziku moravsko-češke tragove i ujedno odlomke prastarog Žitija Konstantinova, onda je ta tradicija češka. Ta češka tradicija nije došla k Hrvatima za vrijeme emauskog perioda, jer u glagoljskim kalendarima ta je tradicija o kultu čeških svetaca starija od emauske epizode. M. Japundžić (Radovi Starosl. instituta 2, 187) svratio je pažnju na činjenicu da svi glagoljski rukopisni brevijari koji imaju službu sv. Ćirilu i Metodiju imaju franjevački karakter, a to je u istoj mjeri i štampani Baromićev i Brozićev brevijar. Iako svi ti brevijari nisu strogo franjevački, ipak tu činjenicu treba imati na umu i pomišljati nisu li naši franjevci odnekuda donijeli novu tradiciju među hrvatske glagoljaše.

Kad se u toj tradiciji ne bi nalazili češki tragovi (a možda i usprkos tomu!), mogli bismo pomišljati na južnu tradiciju iz vremena kneza i kralja Tomislava, kad su se pod dalmatinskim biskupijama (koje su favorizirale glagoljaše dok su priznavale carigradsku patrijaršiju) nalazili Neretljani, Zahumlje i Bosna (Barada, Croatia Sacra I, 214) što bi se moglo povezati s barskom tradicijom potvrđenom u Ljetopisu popa Dukljanina (gl. VIII i IX). U ovom se Ljetopisu pobrkala historija hrvatskih zemalja s moravsko-panon-

skom historijom i to na bazi Konstantinova i Metodijeva žitija (i sigurno još kojega spisa) kojima se barski ljetopisac poslužio tako da je Svetopѣлкѣ u obliku Svetopelek (koji se u hrvatskoj redakciji zove i Budimir) postao u stvari neki jugoslavenski ili hrvatski kralj kojega je Konstantin (Ćiril) pokrstio zajedno sa svim njegovim narodom. A taj Konstantin je, po slovu Ljetopisa, postavio ili redio (*ordinavit*) svećenike i za slavenski jezik sastavio pismo te preveo Evandjelje i Psaltir i sve svete knjige Starog i Novog zavjeta sa grčkog na slavenski, a i misu im je po grčkom običaju priredio. Kad je na papin poziv pošao u Rim, prešao je preko zemlje kralja »Svetopeleka« koji ga je odlično primio. Zatim je ovaj kralj, uz sudjelovanje nekog kardinala Honorija i cara Mihajla, uredio državnu i crkvenu administraciju i zakone za koje Ljetopisac kaže da tko hoće da ih bolje upozna, neka čita »librum Sclavorum qui dicitur Methodius« (a hrvatska verzija: »vazmi knjige ke pri Hrvatih ostaše i pri njih se nahode a zovu se Metodios«) — što bi mogla biti aluzija na Metodijev Nomokanon. Barski ljetopis svakako predstavlja jedno križanje tradicija u kojem se daje važna uloga Konstantinu-Ćirilu kao stvaraocu pisma i prevodiocu s grčkog ne samo Biblije nego i mise, a s druge strane priznaje se jurisdikcija pape i bizantskog cara. Ne ulazeći u sve kontroverze što ih nameće tekst Ljetopisa, on nam ipak reflektira stanje i shvaćanje XII-og stoljeća.

Nit dukljanske tradicije, koja je sa svoje strane nastavljala nit moravsko-bugarske tradicije Panonskih legenda, bila je kao južna tradicija prezentna među hrvatskim pismenim ljudima. Ali poznavanje Ljetopisa među Hrvatima može se potvrditi istom od XIV-XV stoljeća (u Poljicima blizu Splita), a sam tekst nađen je u Makarskom primorju početkom XVI stoljeća »u jedne knjige stare pisane hrvatskim pismom« koji je Marulić preveo na latinski dok je jedan primjerak (latinski) našao Rafael Levaković u Kotoru 1648, a historičar Mavro Orbini izdao je talijanski prijevod g. 1601. Ipak Orbini misli da je Ćiril autor ćirilskog pisma, a autor glagoljice (bukvice) da je Jeronim (Il regno degli Slavi, Pesaro 1601, 46). Zanimljiviji je Dominik Zavorović (Zavoreus) koji se u rukopisnom djelu »De Rebus Dalmaticis Libri octo« pisanom oko 1600. mnogo poslužio Marulićevim prijevodom Dukljaninove kronike. On priča da je Konstantin gotovo čitavu Bugarsku obratio, zatim došao u Dalmaciju gdje je oko g. 880. obratio na kršćanstvo kralja »Budimeriusa«, koji se na krstu prozvao »Svetoplek«, i čitav narod, da je preveo iz grčkoga

Stari i Novi zavjet i priredio misu na slavenskom te da je izumio pismo koje se po njemu zove »ćirilica«. Na to nadovezuje da neki taj prijevod pripisuju svetomu Jeronimu, ali posve krivo, kao što je i sam prije tako krivo mislio, ali da je sada promijenio mišljenje na temelju brevijara kojima se služe franjevci trećega reda u Dalmaciji kao i na temelju sarmatskih brevijara (»ex sarmaticis breviariis«) te da je uvjeren da je Ćiril preveo Sveto pismo na naš jezik. Lekcija što je spomenuti franjevci trećega reda čitaju na dan rođenja sv. Ćirila 9. marta na matutinu dovoljno nas uči — veli dalje Zavoreus — da je Ćiril na tom svetom poslu proveo gotovo pedeset godina dok Jeronim nije mogao raspolagati tolikim vremenom. A kad je rimski papa čuo da u Ćirilovoj biskupiji svećenici vrše službu božju na zabranjenom barbarskom jeziku, rasrdio se i pozvao Ćirila k sebi, ali kad je čuo njegove razloge odobrio je njegov rad, kako to čitamo u četvrtoj lekciji »ex breviario polonico« (!). Isti trećoreci sv. Franje — nastavlja Zavoreus — po tradiciji tvrde da sveti Jeronim nije nikako preveo Sveto pismo na slavenski jezik nego da je on auktor alfabeta kojim je u našim krajevima napisan ovaj prijevod i koji mi zovemo »bukvica« (pisano glagoljskim slovima). K tomu Zavorović objašnjava da je pogreška nastala odatle što su ljudi — videći tekstove pisane Jeronimovim pismom — pripisali njemu i sam prijevod. Ali oni koji drže sv. Jeronima pripadnikom slovinskog naroda, koji misle da je on znao ovaj jezik i da je na nj preveo Sveto pismo, zavarani su riječima istog Jeronima koje su krivo razumjeli; jer kad on kaže u pismu Sofroniju da je ljudima svojega naroda preveo svete knjige, nije razumijevao Slavene (Slovinos) nego Latine. Ne bi bilo vrijedno truda da jedan tako značajan čovjek troši svoje sile samo na to da barbarima prevede sve knjige Svetog pisma. Ne tvrdim da on nije bio Dalmatinac i Ilirik, ali »Slovini« nisu u ove krajeve došli prije od oko šeststote godine, a sveti Jeronim je živio oko četiristote.*

Slično je obje tradicije pomiješao i Hvaranin Vicko Pribojević još g. 1525. u spisu »De origine successibusque Slavorum« (izd. u Veneciji 1532. i u talij. prijevodu 1595) koji je i Zavorović poznao. On je, kad govori o Rusima, napisao da je začetnik njihove pismenosti Ćiril (izd. G. Novak str. 69), a malo dalje (str. 86) Jeronim mu je onaj koji je Slavenima dao početke pismenosti (»Slavis elementa

* Služio sam se jednim mlađim prijepisom Zavorovićeva djela (Arhiv JAZU u Zagrebu Ic 44) u kojem ima mnogo prepisivačkih pogrešaka. Original je u Marciani u Veneciji.

literarum tradidit«), čak je Jeronim preveo i službu božju kojom se služe katolici a koju da je odobrio papa Eugenije IV. Sličnu jeronimovsku tradiciju branili su kasnije mnogi hrvatski intelektualci kao što je bio Rafael Levaković, Ivan Tomko Mrnavić, Ivan Pastrčić, Matej Karaman, Ignacije Đurđević (Đorđić), Josip Bedeković, Matej Sović i drugi, premda im se među ostalima suprotstavio kardinal Assemani u djelu »*Calendaria Ecclesiae universae*« (Rim 1755). Stoga nije čudo da se u liturgijskim knjigama namijenjenim hrvatskim glagoljašima posljednji put javlja kult sv. Ćirila i Metodija u Brozićevu brevijaru od 1561. dok ga više ne nalazimo u Propagandnim izdanjima tj. ni u Levakovićevim (1631. i 1648) ni u Pastrčićevim (1688 i 1706) ni u Karamanovom (1741) ni u Sović-Gocinićevom (1791), premda Ćirila i Metodija spominju neki Rimski martirologiji toga vremena. Čak su i franjevci trećoreci, ti najustrajniji glagoljaši, pod utjecajem Propagandnih liturgijskih knjiga napustili kult Ćirila i Metodija, jer ga ne nalazimo ni u njihovim liturgijskim Direktorijima ni tzv. žuntama (dodacima oficiju) XVIII stoljeća.

U XIX stoljeću je nova slavistička nauka rehabilitirala Ćirila i Metodija i raščistila mnoge probleme oko njihova djelovanja i sudbine njihove baštine. U tom su naučnom poslu sudjelovali i naši učenjaci. U isto doba je nacionalni romantizam uzeo kao jednu od svojih komponenata slavensku starinu oličenu u ostacima glagoljske pismenosti i bogoslužja na slavenskom jeziku. Taj je romantizam zahvatio i nacionalno preporođeni dio klera koji je bio predstavljen osobito u velikom meceni Josipu Jurju Strossmayeru. Ćirilometodijska ideja je služila kao pobuda za slavensko jedinstvo čitavih generacija građanskog društva. U takvoj situaciji Ćiril i Metodije su rehabilitirani i u kultu rimske Crkve. Prigodom prve velike proslave o tisućgodišnjici njihove moravske misije 1863, papa Pijo IX proglasio je novi datum za svetkovanje svete Braće u slavenskim zemljama i to 5. jula (zabacivši prijašnji 9. marta), a g. 1880. je papa Lav XIII, pod utjecajem J. J. Strossmayera i u skladu sa svojom slavenofilskom (unionističkom) politikom, proglasio Ćirila i Metodija svecima čitave rimske Crkve svojom znamenitom enciklikom »*Grande munus*«. Građanska inteligencija se nadala da će se u toj novoj atmosferi slavensko (glagoljsko) bogoslužje moći slobodno raširiti u svim katoličkim zemljama, ali do toga nije ni do danas došlo. Namjesto toga stvar slavenskog bogoslužja odnosno ćirilometodijska ideja postala je predmetom borbe vrlo različitih vido-

va, nacionalno-političkih, diplomatskih i vjersko-crkvenih, jer su protivnici u njoj vidjeli bauka »panslavizma«. No o svemu tome ne kanimo ovdje govoriti.

Rezimirajući na kraju, konstatiramo da je pojava Konstantina-Ćirila i Metodija izazivala od prvog časa borbe različitih suprotnosti što je karakteristično za sve velike duhove. Sad su proglašavani hereticima, a sad svecima. U svakom slučaju moramo ih danas najpozitivnije ocijeniti kao ljude naprednih pogleda i borce za te ideje po kojima svaki narod ima pravo na vlastitu prosvjetu i književni jezik, što su oni Slavenima i pružili. Ta je prosvjeta, naravno, bila onakva kakva se u njihovo doba jedino mogla i zamisliti tj. religiozno uokvirena, ali ta je prosvjeta po prirodi stvari nužno morala prijeći, kao što je poslije i prešla, u nove, građanske tokove. Oni su Slavenima pomogli da se izvuku iz magle srednjovjekovne anonimnosti i da postanu kulturni i politički faktor. U šabloniziranim kulturama i politikama koje su nosile etiketu latinskog Zapada i grčkog Istoka oni su prionuli da stvore novi, slavenski faktor koji je trebao da postane «treća sila» u Evropi. Tu »treću silu« nije želio ni Istok ni Zapad, a sami Slaveni nisu imali ni političke snage ni shvaćanja da ćirilometodijevsku ideju na vrijeme iskoriste za jačanje vlastite samostalnosti i jedinstva. Tako se dogodilo da je glavnina ćirilometodijevskog nasljeđa silom Nijemaca i latinaša, domaćom neslogom i provalom Mađara potisnuta na Istok, u krilo istočne Crkve, i da je crkveni raskol raskolio i Slavene. Teške posljedice koje su iz toga nastale u obliku strane političke i kulturne dominacije zaljećuju se istom u naše dane nakon velikih socijalističkih revolucija.

IZ NOVIJE LITERATURE: Josef HRABÁK, Starši česká literatura. Dějiny české literatury, I, Praha, Českoslov. akad. věd, 1959.

Franciscus GRIVEC — Franciscus TOMŠIČ, Constantinus et Methodius Thessalonicensis — Fontes. Radovi Starosl. instituta, Knj. 4, Zagreb 1960.

Franz GRIVEC, Konstantin und Method - Lehrer der Slaven, Wiesbaden, Harrassowitz 1960.

Franz ZAGIBA, Die bairische Slavenmission und ihre Fortsetzung durch Kyrill und Method. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, B. 9, Wiesbaden 1961.

Franz ZAGIBA, Zur Geschichte Kyrills und Methods und der bairischen Slavenmission. o. c.

В. ВЕЛЧЕВ, Е. ГЕОРГИЕВ, П. ДИНЕКОВ, Старобългарска литература. История на българската литература, I, София 1962.

Fran GRIVEC, Vprašanja o Konstantinu in Metodu. Slovo 11-12, Zagreb 1962, str. 131-147.

Ivan DUJČEV, Costantino Filosofo nella storia della letteratura bizantina. Studi in onore di Ettore Lo Gatto e Giovanni Maver, Firenze 1962, 205-222.

Fr. ZAGIBA, Neue Probleme in der kyrillomethodianischen Forschung. Ostkirchliche Studien 11, Würzburg 1962, 97-130.

Solušti bratři — 1100 let od příchodu sv. Cyrila a Metoděje na Moravu, Praha, Česká katolická charita, 1962.

Velká Morava — Tisíciletá tradice státu a kultury, Praha, Českoslov. akad. věd, 1963.

Vladimír VAVŘÍNEK, Staroslavěnské životy Konstantina a Metoděje, Praha 1963. (esej).

Franc GRIVEC, Slovanska blagovestnika sv. Ciril in Metod 863-1963, Celje 1963.

Р. ЯКОВСОН, ТАИННАЯ СЛОУЖЬБА Константина философа, Сборник радова Византолошког института, књ. VIII 1. Mélanges Georges Ostro-gorsky, Beograd 1963, str. 153-166.

Životopis Konstantina i Život Metoda. Novine Danica, g. III, Zagreb 1963, br. 33-41. (anoniman prijevod ŽK i ŽM).

Хиляда и сто години славянска писменост 863-1963. Сборник в чест на Кирил и Методий, Софија 1963.

Fr. ZAGIBA, Die abendländisch-lateinischen Grundlagen der slavischen literarischen Bildung. Wiener Slavistisches Jahrbuch, Wien 1963.

M. LACKO, Sv. Cyril a Metod, Rim 1963.

Cyrillo-Methodiana. Görres-Gesellschaft, Böhlau Verlag Köln — Graz 1963.

Zusammenfassung

TAUSEND UND HUNDERT JAHRE SEIT DER MÄHRENMISSION

Gelegentlich des 1100-jährigen Jubiläums der Mährenmission Kyrills und Methods resumiert der Autor die mit ihrem Auftritt verbundenen geschichtlichen Angaben und Probleme. Erstens werden die biographischen Momente im Rahmen der kultur- und politischgeschichtlichen Verhältnisse berührt, dann ihre Schriften dargestellt und endlich die Übernahme ihres Nachlasses in den einzelnen slavischen Ländern, besonders in Kroatien, angezeugt, wo sich das glagolitische Schrifttum am längsten erhalten hat. Bald entstand in Kroatien eine Tradition die dem hl. Hieronymus die glagolitische Schrift und sogar die slavische Bibelübersetzung zuschrieb. Doch wurde der Kult der Brüder Kyrill und Method im Laufe des XIV-XVI Jahrhunderts in den glagolitischen Büchern bestätigt, aber verschwand in den Propaganda-Ausgaben des XVII-XVIII Jahrhunderts. Im XIX Jahrhundert wurden Kyrill und Method in der Wissenschaft wie im Kultus der katholischen Kirche rehabilitiert. Der Autor hebt ihre fortschrittlichen Ideen hervor, die sich in der Begründung der slavischen Kultur und Literatur, wie auch im Kampfe um die Gleichberechtigung aller Sprachen manifestieren, in einer Zeit als die lateinische und griechische Sprache privilegierte Stellung im öffentlichen Leben, in der Literatur und in dem Kultus hatten.